پەرچەکرداری فەلسەفە لە کاتی تەنگژەکانا بەپێی کۆنت-سپۆنڤیل – بەشی 18– ئازاد حەمە

"هیچگۆرایش مانای هەیە"
مۆریس بلانشۆ لەمەڕ کافکا

دەستپێك: وتاری فەلسەفی ڕۆژئاوا دەرگا لە پەرچەکرداری ڕەخنەیی دەکاتەوە، کێشمەکێش لەناو پەرچەکرداریەکان دەچەنێت و بەجۆرێکیش کێشمەکێشەکان وەلاوە دەنێت کە دەرگا بە ڕووی چارەسەری گونجاو و پێویست بکاتەوە. قسەکردن لە نەخۆشی و مەرگ ،کە بەشێکن لە پەرچەکرداری فەلسەفە، کارە سەرەتاییە هەمیشەییەکەی فەلسەفەیە. ڕووبەڕووبوونەوەی فەلسەفییانەی مەرگ هەوڵێکیشە بۆ سنووردارکردنی ترس لە مەرگ. ترس لە مەرگ بۆ فەلسەفە دووبارە و بەردەوامە. مامەڵەی فەلسەفە لەتەك مەرگا بە دروستکردنی وێنەی ترە لەسەر ژیان. بیرکردنەوەی لەم جۆرەش چارەسەرە بۆ ڕەتکردنەوەی ئەو ترسەی مەرگ لەسەری دەژیت. بێگومان ئاینیش هەمان شت دەکات. ئاین بەهۆی مەرگەوە بەردەوامی بە خۆی دەدات. شەڕی نێوان مەرك و ترس هەر شەڕ نییە پەیوەندیشە. مەرگ کە ترس دروستدەکات ترسیش لە مەرگ نزیکماندەکاتەوە. ئەم هاوکێشەیە لەگەڵ پەتای کۆرۆنا گەیشتە ترۆپك. گرفتەکە لێرەوە دەستپێدەکات کە مرۆڤەکان مەرگ وەك بەشێك لە مرۆیبوونی خۆیان نابینن. ئەمە و گەلێك دیاردەی دی (ڕەوشت، سیاسەت، ئازادی، گۆشەگیریی) لە ساتەوەختی کۆڤید-19 هاتەئاراوە و فەلسەفەش لەوبارەیەوە پەرچەکرداری خۆی نواند. سەرباری ئەوە، ئەم بەشە زەمینە دەڕەخسێنێت بۆ هێنانەگۆی بابەتی پەرچەکرداری فەلسەفە لە کاتی تەنگژەکانا، بۆنموونە تەنگژەیەکی وەك کۆڤید-19، کە تەنیا بە مەرگەوە تایبەت نییە، ڕەوشت، سیاسەت، ئازادی تادەگاتە کەرەنتین، گۆشەگیریی و تەنیاییش دەگرێتەوە. لەم ڕوانگەوە ئەم بەشە دەخەینە سەرکار و گوێ بۆ دیتنە فەلسەفییەکانی کۆنت-سپۆنڤیل Comte-Sponville ڕادێرین و لە کێشەکی فەلسەفی ناهاوشێوەی ئەو بەشانە گۆشەنیگای ئەم بەشە بەرهەمدەهێنین کە پێشتر بەم بیرمەندەوە تایبەتبوون. ئەو شێوە پەرچەکردارییە فەلسەفییەی کۆنت-سپۆنڤیل سەبارەت بە کۆڤید-19 دەیجوڵێنێت وروژێنەر و خورپاوییە. وروژێنەرە چونکە لە شوێنە هەستیارەکانەوە دەستپێدەکات. خورپەهێنەریشە چونکە بە نەبیستراو و بە بیرلێنەکراو

ئاشنا ماندەکات. وەنەیەکی ئەوتۆش لەئارادایە کە ئەم تەنگژەیە کۆمەڵگا دەگۆڕێت؟ ئەوانەی پێیانوایە ئەم تەنگژەیە هیچ شتێك ناگۆڕێت هەڵەن. ئەوانەش هەر هەڵەن کە پێیانوایە تەنگژەکە هەموو شتێك دەگۆڕێت. ئەم پەتایە هەموو جۆرە کێشەیەك دەخاتەڕوو حەیفیش هیچیان چارەسەرناکات. ئابووری هەر وەك پێشتر بەربەستەکانی دەهێنێتەوە. تۆبڵێیت کرێدەستی هەندێك کار کە سودێکی کۆمەڵایەتیان هەیە بەرزببێتەوە؟ گەر ئەوە بکرێت باشە. یاریکەرەکانی تۆپیپێ هەر لەسەر بەدەستهێنانی پارەی زۆر بەردەوامدەبن بەس ئەمە کارمەندی تەندروستی ناگرێتەوە. کەواتە گۆڕانکاریەکان بەو جۆرە نیین کە پێشبینیدەکرێت. لەو وانانەش کە لەم تەنگژەیەوە فێریدەبین سێ وانەن: وانەی یەکەم هاریکارییە. واتە خۆپارێزی کە ئەویترپارێزییە و پێچەوانەکەشی ڕاستە. وانەی دووەم چێژی ئازادییە. واتە ئازادی پاش کەرەنتین. کۆتا وانەش بریتییە لە خۆشەویستی بۆ ژیان.

بێزاریمان لە ئێستامان، ساردوسڕی ژیانی هەنووکەمان وایلێکردووین هەر هەموو، بە بێ جیاوازی، پرسیارێکی زۆربارە بکەین: جارێکی دی بۆ ژیانی لەمەوبەرمان، بۆ پێش پەتای کۆرۆنا دەگەڕێینەوە؟ زۆربەی ئاماژەکان پێماندەڵێن جارێکی دی ناگەڕێینەوە جیهانی پێش کۆرۆنا و هەرگیزیش مێژوو لە سفرەوە دەستپێناکات. مێژوو لاپەڕەیەکی سپی نییە. کۆنت-سپۆنقیل لەم بارەوە سەرسامانە پێداگری لە تێگەیشتنێکی خۆی سەبارەت بە دیدی کۆتابوون دەکات: ئێستامان گەر بەنی کۆتایبوونمانی لەبێت ئەوە تەنیا لەبەرئەوەیە کە کۆتایبوونمان بەشێکە لە ئەمە. موخابن، ئەم بیریارە وتەنەی، ئەم لایەنە ژورنالیستەکان تێیناگەن. ئەوان تەنیا سەرقاڵی کاری ناڕوونی خۆیانن. ئەم پەتایە خستومانیەتە بەردەم نادیارییەوە، ئەمەش نادڵنیایی دروستکردوە و نادڵنیایش خەریکە دەبێتە بەشێك لە ژیانمان. ئەم فەیلەسوفە ئەوەش ڕەتدەکاتەوە ئەم پەتایە تۆڵەی سروشت بێت لە مرۆق، جەختیشدەکات بەرهەمی تێکچوونی هاوسەنگی نێوان مرۆق و دەوروبەرەکەیەتی، بەشێکیشە لە شەڕی نێوان مرۆق و میکرۆبەکان کە کۆتای نایەت و کۆتایشی بێت بە بەرژەوەندی میکرۆبەکان کۆتای دێت. بەمە هەموو لەسەر ئەوە کۆکین کە، ئەم پەتایە سیاسەت، تەندروستی، سیاسەتی تەندروستی، ئابووری و دەروونناسی تاکەکەکانی خستەژێرتاقیکردنەوەوە. دادوەری ڕەوشتی و بوونی مرۆیی سەرلەبەر کردەوە بە بوارێك بۆ تێڕامان و چەن و چونی فەلسەفی وورد.

پەرچەکرداری فەلسەفە لە کاتی تەنگژەی کۆقید-19

▪ **لەسەر ئاستی ڕەوشتی**

کەنت-سپەنقیل مەرگی سوکرات دەکاتە مەحەك بۆ قسەکردن لەسەر ئازادی. سوکرات کە بە مەرگی ئازادی هەڵبژارد لە دادوەرەکانی ئازادتر بوو. لێرەشەوە فەلسەفە دەستپێدەکات، هەروەك ئەوەی کە ڕەوشت دەستپێدەکات. سەرنجڕاکێشترین بۆچوونی ئەم بیرمەندە، کەنت-سپەنقیل، لەبارەی ڕەوشتەوە ئەوەیە کە گشت ڕەوشتێك پەیوەندی بە ئەویترەوە هەیە. ڕەوشت پەیوەستە بەرژەوەندی ئەویتر بەهەندوەربگرێت. هەر ڕەوشت ئەو شتەشە کە مرۆڤ بەسەر خۆیا دەیسەپێنێت یان ڕێتیدەکاتەوە. لەم سەنگەیەوە، هەما بە ئەوە دەکەین کە کەنت-سپەنقیل لە نووسینی""نامەی بچووك لەمەڕ پاکدامەنییە(پاکڕەوشتییە) گەورەکان"" دەمانگەڕێنێتەوە بۆ پرسیارە ڕەوشتییە نەریتییەکان (چی پەیوەستە بیکەین، کە پەیوەستە بیکات، چۆن پەیوەستە بژێین) کە بناغەیان بۆ فەلسەفەی ڕەوشت لە فەلسەفەی ڕۆژئاوا داناوە. کەواتە پرسیاری ڕەوشتی دەکارێت وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە کە بەم جۆرەیە: چی پەیوەستە لەسەرم کە بیکەم؟ ئەڵبەتە کەمێك ئەرك. گەر ڕەوشت پەیوەستیبێت دواجار لە کوێی ژیان ئەم پەیوەستییە خۆی نمایشدەکات؟ ئەو مانایەی ڕەوشت بە ئاین هەیەتی بە دیوەکەی تری ئاینیش بە ڕەوشت هەمان مانابەخشی خۆی هەیە. ڕەفتاری مرۆڤەکان کە لە نێوان باشە و خراپەدا دەخولێتەوە بۆ بەشێك باشەکان ئەو باشەیە نین و بۆ بەشەکەی تر خراپەکانیش ئەو خراپەیە نیین. مرۆڤایەتیش کە پەیوەستی بە شەڕەی نێوان باشە و خراپە نییە لە دەرەوەی ئەو شەڕەش بەردەوامی بە بوونی خۆی هەر دەدات. چی کەی باشە سەبارەت بە خراپە دەبێتە چی کەی خراپە. بەدەر لەوە کەنت-سپەنقیل گشت ڕەوشت یەکساندەکات بە ڕۆڵی خود لەناو پرسەی ڕەوشتیدا. ئەمەش لە زۆر ڕووەوە پەیوەندی بە دەرکەوتنی خودەوە هەیە وەک بابەتێکی فەلسەفی. لێرە قسەدێتە سەر فەلسەفەی خود لە دیدی دەکارت وەك بابەتێکی گرنگ لە فەلسەفەی مۆدێرنی ڕۆژئاوا. ئەمە وادەکات ویستی ڕەوشتی ئەم خودە جێگای باسی قوڵی کەنت-سپەنقیل بێت و بۆ ئەو مەبەستەش لە ‘ کەماری ئەفلاتون’ ەوە دەستپێدەکات و بە تونێلی فەلسەفی دەکارت و کانت، فەلسەفەی ڕۆشنگەری، دا تێدەپەڕێت. لێرەوە بەو تەنزە دەگەین کە: ئەم خودەی، کە خۆی پەیوەستە چاودێری ڕەفتاری ڕەوشتی خۆی بێت، ویژدان و هۆشی خۆی مەحەکی گشت ڕەفتارە ڕەوشتییەکانیەتی نەك هێزە دەرەکیەکان(ئاین بۆ نموونە).

لەسەر قسەی کۆنت–سپۆنقیل، پێشتر هەندێك بەهای ڕەوشتی و ئاینی کۆیدەکردینەوە ئێستا ئەو بەهایانە لەسەرەمەرگدان. لەکاتێکا مرۆڤایەتی، خەڵك، پێویستی بە کۆبوونەوەیە بە دەوری هەندێك بەها و خەسڵەت وەك سەخاوەت، بەزەیی و میهرەبانی. پێشیوایە ئەو دەمەی مرۆڤ لە ڕوبەڕووبوونەوەی بەدیدا دەبێت پێویستیەکی زۆری بە چاکەیە. دیارە ئەم بەها و خەسڵەتانە هی سەردەمێکی دیاریکراو نیین، مرۆڤایەتی ئەوەتەی هەیە لە خەمیاندایە و هەمیشە پێویستیپێیانبووە. لە ئێستادا کە کۆڤید-19 لەئارادایە، ئەم جۆرە بەها و خەسڵەتانە (سەخاوەت، بەزەیی و میهرەبانی) هەنووکەبوونەتەوە. لە وەڵامی پرسیاری لەئێستادا لە چی دەترسن؟ کۆنت-سپۆنقیل هەما بە ئەوە دەکات، “دەگرانم بەو شێوازانەی لە سەسیال میدیا و لەناو ڕای گشتیدا بڵاوبۆتەوە. وەك خۆشم هەست بە ترس ناکەم”. ئەم بیرمەندە ترس لە مردن بە کۆڤید-19 نابەستێتەوە، ترس لە مردن لای کۆنت–سپۆنقیل ترسە لە مردن بە شەرپەنجە، جەڵتەی دڵ یان ئەلزهایمەر (کە باوك و دایکی ئەم بیریارەیان کوشتووە). لێرەوە ئەم فەیلەسوفە بەرەو پرسیارگەلێکی ڕەوشتی ڕیشەیی دەبات. هیچ نەبێت لە بەرئەوەی کۆڤید-19 سەرمایەداری خستەوە نێو گفتوگۆی فەلسەفی. بۆیە پرسیارە ڕەوشتییە گەورەکەی ئەم هزرڤانە ئاڕاستەی سەرمایەداری دەکرێت. بۆ سەرمایەداری؟ لەبەرئەوەی نایەکسانی بەرهەمدەهێنێت. سەرمایەداری واتە پارە. پارە لای سەرمایەداری پارە دروستدەکات. “بەئەوەی وەك دەوڵەمەند بمریت پێویستت بەوە دەبێت وەك دەوڵەمەند لەدایکبیت”. یەك لەو پرسیارە بنچینەییانەی ئەم بیریارە سەبارەت بە سەرمایەداری ڕووبەڕوومانیدەکاتەوە ئەمەیە: سەرمایەداری ڕەوشتی هەیە؟. باشە گەر سەرمایەداری ڕەوشتی هەبێت چ جۆرە ڕەوشتێکی هەیە؟ ئەی کە بێ ڕەوشت بوو؟ بەبێچوونی کۆنت–سپۆنقیل سەرمایەداری نە ڕەوشتی هەیە و نە ڕەوشت هیچ مانایەکی بۆ سەرمایەداری هەیە. سەرمایەداری پێویستە ڕەوشتیبکرێت. ئەم بەڕەوشتیکردنەش مەرجە لە دەرەوەی سەرمایەداری بکرێت نەك لە ناوەوە. ئەمەش دەمێك ساڵە، 150 ساڵێك دەبێت، ڕۆژئاوا کارتیادەکات: ئازادی سەندیکاکان، یاسای کارکردن، خانەنشینی، بیمەی کۆمەڵایەتی و…هتد بەشێکن لە دەستکەوتەکانی ئەو کارتیاکردنە.

- **لەسەر ئاستی سیاسی**

بە بەچوونی کۆنت-سپۆنقیل سیاسەت لەگەڵ بەڵاوبوونەوەی کۆڤید-19 کەوتە پەراوێزی تەندروستییەوە. پزیشکەکان بە هاوکاری سیاسییەکان لە فەرەنسا کەرەنتینیان سەپاند بە ئەوەی بیر لە چارەنووسی ئابووری هاوڵاتیان بکەنەوە و بەساڵاچوانیشیان بەوە ترساند گەر لەماڵەوە نەبن دەمرن. کۆنت-سپۆنقیل لە سەرەتادا ئەوەنەی قسەی لەسەر ماوەی کەرەنتینکردن هەبووە ئەوەنە دژی کەرەنتینکردن نەبووە. لە دواتر دژی ئەوە وەستاوەتەوە کە بە ئەو هەموو بایەخە بە ژیانی بەساڵاچووان دەدرێت لەسەر حسێبی ژیانی لاوان و منداڵان! لەڕووە پرسیارە ڕەوشتییەکە بۆ ئەم بیریارە مەرگ نییە، مەرگ بۆ کۆرۆناش بەهۆی نەخۆشی ترەوە بوونی هەر هەبووە. کەوابێت ترس لە مەرگ کەرەنتینی دروستکرد. بۆ ئەوەی کەرەنتین پیادە بکرێت سیاسەت بڕیاربەدەستبوو. سیاسەتیش کەوتە دەست پزیشکەکانەوە. پزیشکەکانیش بەناوی تەندروستی گشتییەوە سیاسەتیان لەسەر شاشەی تەلەفزیۆنەکان پیادەکرد.

ئەوەی کە ئەم تەنگژەیە کۆمەڵگەی فەرەنسی بەرەو پتر مرەی و هاریکارئامێزتر دەبات یان نابات بۆ کۆنت-سپۆنقیل ئەمە پرسیارێکی گرنگی ئەم قۆناغەیە. شتێکی سروشتییە کە دواترمان وەك پێشتر نەبێت. بەس کەس ناتوانێت فەرەنسای 2021 بە 2019 بگۆڕێنێتەوە. ئەوەی هەر لە ئێستاوە پێویستە بە هەمووان ڕوون بێت ئەوەیە کە فەرەنسای 2021 لە زۆر ڕووەوە جیاوازە. بەڵێ فەرەنسا دەگۆڕێت بەس نەك سەرلەبەر. بە وتنی ئەم فەیلەسوفە جگەلەوەی پێویستمان بە ئامرازەکانی ئەو گۆڕینە هەیە هاوکات ئەوەشمان پێویستە کە هەموو دەبێت کۆشش بەهێنانەدی ئەو گۆڕینە بکەین. ئەوانەی پێیانوایە هیچ شتێك ناگۆڕێت هەڵەن. ئەوانەش هەر هەڵەن کە پێیانوایە هەموو شتێك دەگۆڕێت. گرنگە ئێمەی فەرەنسییەکان نەکەوینە ناو جۆرێك لە بەشیراککردن chiraquisationی ژیانی سیاسییەوە (ژاك شیراك مەبەستە). ئەمە بەو واتایە دێت کە سیاسییەکانی فەرەنسا خۆیان لە هەموو جۆرە ڕێفۆرمێك، هەموو شتێك لەپێناوی چاککردنی تەندروستی یان پاراستنی فەرەنسییەکان، دەدزنەوە: پلانی شیراك دژ بە شێرپەنجە، پلانی سەلامەتی ڕێگاوبان، پلان دژ بە نەخۆشی ئەلزاهایمەر، پلان دژ بە پێتا. کوان ئەم پلانانە؟

ئەم بیرمەندە ڕەخنەیەکی زۆر لە ڕۆژنامەوانە فەرەنسییەکان دەگرێت کە خۆیان بەپسپۆڕدەزانن لە هەموو بوارێک و ئامۆژگاری سیاسییە فەرەنسییەکان(سەرەك کۆمار یان سەرەك وەزیران) دەکەن و، کەچی سەر لە هیچیش دەرناکەن. هەر لەم هەل و مەرجانە ئەم فەیلەسوفە پێیباشە سیاسییەکان خاوەنی بڕیاری سیاسی خۆیان بن و ئامۆژگاری زانایان و پسپۆڕان نابینایانە وەرنەگرن. لە ئێستادا پسپۆڕەکان ، لە

فەرەنسا، ڕۆڵەی کەسی پیرۆز دەبینن. ئەمەش شتێکی شەرمهێنەرە!

• لەسەر ئاستی ئازادی

ئازادی یەکێکە لەو چەمکانەی لە فەلسەفەی کۆنت—سپۆنڤیل دا گرنگییەکی زۆری پێدەدرێت. ئازادی واتە نەبوونی هیچ تەگەرەیەك لە بەردەم ڕەفتاری مرۆڤ، کردنی ئەوەی کە دەیەوێت بیکات. زۆربەی فەیلەسوفە گەورەکانیش(لۆك، هۆبز، ڕۆسۆ) جەختیان لەوە کردووە کە ئازادی بە ئازادی ڕەفتاری تاکەوە پەیوەستە. کێشەکە لەوەدایە کە ئازادی تەنها بوونی نییە و خودی ئازادیش بە تەگەرە نابێت. ئازادی تەنها ڕەنگە بوونی نەبێت، هیچ نەبێت لە بەرئەوەی دەوڵەت بوونی هەیە. دەوڵەت گەورەترین تەگەرەیە لە بەردەم ئازادی دا. لە گفتوگۆی قووڵی فەلسەفی بیریاران سەبارەت بە واتای ئازادی دەبینین ئەم واتایە بەڵك ئاقارێکی تەمومژاوی وەردەگرێت بەتایبەت کە واتاکە دەلکێت بە خود، ویستی خود، جەوهەری ویستی ئازاد و… تادەگاتە کردەی هزر. بگرە دەلکێت بەوانەش کە پێیدەڵێن هزری مرۆڤ و ویستی ئەم مرۆڤە، عەقڵ و کردەی ئازادی مرۆڤ. لە بەرئەوە کۆنت-سپۆنڤیل لەسەر بناغەی بۆچوونە فەلسەفییەکانی (سپینۆزا، مارکس، هێگڵ) ئاماژە بە ئەوە دەکات کە ئازادی هزر ئازادی عەقڵە و پەیوەندی بە ئازادی بژاردەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە ئازادی پێویستییەوە هەیە. واتە ئازادی دەکەوێتە ژێرسایەی پێویستییەکانی تاکەوە. هەموو ئەمانەش لە سێ ئاقاردا کورتدەکاتەوە: ئازادی کردار، عەفەویەتی ویست، ئازادی پەیوەست بە عەقڵ. گەر ئازادی تەنها نەشهاتە دی خە گرنگە مرۆڤ ئەوەندە ئازاد بێت کە بتوانێت بژیت. ئەمە وادەکات کۆنت-سپۆنڤیل باوەڕی بەوە بێت کە ئەمە بە ئازادی لەدایك نابین، دواتر ئەو ئازادییە بەدەستدەهێنین. ئازادیش نە تەنهایە و نەش بێسنوورە. لە بەرئەوە ئازادی هەر لوغز نییە ئامانجیشە. بۆ کۆنت-سپۆنڤیل گرنگترین شتێك سەبارەت بە ئازادی شایانی قسە بێت ئەوەمەیە: چۆن فێربین ئازاد بین. ئەم جۆرە ئازادییە بە ناوی دووەمی دانایی دەزانێت. واتە ئەوە دانایییە کە مرۆڤ فێری ئەوە دەکات چۆن ئازاد بێت.

بەپێی کۆنت—سپۆنڤیل ئەوەی لە ساتەوەختی کۆڤید-19 بۆ کردەی ئازادییەوە تایبەتە ئەوەیە کە، بایەخدانی خەڵك لە فەرەنسا بە تەندروستی پتر لە ئازادی هەڵە بوو. ئەم هەڵەیە شیاوە وردە وردە بەرەو وڵاتانی تریش بچێت. لە فەرەنسا وشەی ئازادی (libéral) بەرەو جۆرە تەوهینێك دەچێت. ئەم بیریارە ناچارانە بەم جۆرە دەتەگە: ئێستا نازانم لێرە بمێنمەوە یان بچمە سویسرا؟ لە

لەدوانەکیش لەگەڵ ڕۆژنامەیەکی بەلژیکی سەرسامانە قسەدەکات: “لێمانگەڕێن با بمرین”. بەمە هەما بە ئەوە دەکات کە تەندروستی ناکرێت سەرووی ئازادی بێت، یان شوێنگرەوەی هەموو شتێك بێت. نابێت تەندروستی شوێنی سیاسەت بگرێتەوە، حەیف لە ساتەوەختی پێتاکە گرتیەوە و ئەوەش ئازادی سنورداركرد.

▪ لەسەر ئاستی کەرەنتین = گۆشەگیریی یان کوشتنی ئازادی تاك

کۆنت–سپۆنقیل لە لەدوانێك لەگەڵ Le Télégramme باس لە شەکەتی خۆی و پارتنەرەکەی دەکات کە چۆن ماوەی کەرەنتینیان لە پاریس بردۆتەسەر. پێیوایە بە تەمەنی “ئەو” (68 ساڵە) کەرەنتین بە ماوەیەکی زۆر کاردانەوەی نەگەتیڤی دەبێت و پێویستیش ناکات. دەبایە ماکرۆن ، ئەو وتەنی، بیری لەم لایەنە بکردایەتەوە. پێشیوایە ترسناکترین شتێك ئەوە بوو کە هاوتەمەنەکانی ئەم کەرەنتینە درێژخایەنەیان بەخۆیانەوە نەبینیوە. ئاسایی بوو ماوەیەکی کورت ئەمە ڕوویدات نەك ماوەیەکی ئاوا زۆر (لە 11/03 تا 11/05). ئەم فەیلەسوفە خۆی بە سەرمەستی کەرەنتین نازانێت و دەستپێکردنەکەشی هەر لە سەرەتاوە پێناخۆشبووە. دانبەوەشدا دەهێنێت: ئەم جۆرە شتانە کە دەستپێدەکات لە هەژارترینەوە دەگرێتەوە و بژاردەی کەرەنتینش ستراتیژێك بوو لەبەردەم حکومەت. لە فەرەنسا کەرەنتین تووندکرابووەوە. لە ئەڵمانیا شتێك کەمتر دەردەکەوت. لە سوید لابرا بوو ، بەڵام بە ڕێنمایەکانەوە جوڵە هەبوو. کەرەنتینەکە بە کۆنت–سپۆنقیل بریتی بوو لە زەوتکردنی ئازادی و ترسناکترین شتیش بوو کە نەوەی ئەم فەیلەسوفە بەخۆیەوە بینیوبێتی. بەپێی تەماشاکردنی فەلسەفی کۆنت–سپۆنقیل سەیرەکە لەوەدا بوو، ئەو ماوە زۆرەی کەرەنتین زۆرتر پزیشکەکان لە شاشەکانەوە دەردەکەوتن تا ئابووریناسان و کۆمەڵناسان. ڕاشکاوانەش دەڵێت: “واملێهات لەماوەی کەرنتینەکە حەزبکەم تووشی کۆڤید-19 ببم و تەنانەت پێشیبمرم بەس ئەوەنە لە کەرەنتین نەمێنمەوە. حەزم لە ژیانە بەس زۆرتر حەزم لە ئازادیە. ناترسم لە نەخۆشی زۆرتر لە کۆیلایەتی دەترسم”.

کێ بەرامبەر بەم هەموو هەفتانەمان لە کەرەنتینبوون بەرپرسیارە؟ بێگومان هەموومان! ماکرۆن زوو وتی: دەوڵەت تێچوونەکان دەدات. مەگەر دەوڵەت ئێمە نیین! ماکرۆن لەکاتی بڵاوبونەوەی پێتاکە ئەوەشی وت کە پارەی ئەفسونایمان نییە. 100 ملیار یۆرۆ پێویستن بۆ تەمویلکردنی کارەکان. پێیوایە پێویستە ئەو ڕاستیە بزانین کە ئەم پارە زۆرە دواتر لەسەر لاوان و نەوەی ئایندەمان دەکەوێت. ئەم

لایەنە بۆ ئەم بیریارە بێزارکەرە، ئەوەش هەر بێزارکەرە کە تەندروستی تەنیا بووە بەخەمی بەتەمەنەکان. ئەی ئەو زیانەی لەم هەلو و مەرجە لە لاوان دەکەوێت؟ کەس بیر لەم لایەنە ناکاتەوە. ئەو بڕە پارەیە هەر هەمووشی بەر نەخۆشخانەکان ناکەوێت. ئەم بیریارە فەرەنسییە کەرتی تەندروستی لە وڵاتی فەرەنسا بەو خراپیە لەقەڵەمنادات لەچاو وڵاتانی تر. کە ناڵێت کەرتە خراپەکە قوتابخانەکانن! ئایا منداڵانمان لە فەرەنسا باش دەنووسن و دەخوێننەوە؟ تا ئیملایان پێنەکەین نازانین چەند بەتوانان. تەبەعییەت نەخۆشخانەکان لە فەرەنسا کەمتر بایەخیپێدرابێت لەچاو زانکۆکان، یان لەچاو: پۆلیسخانەکان، دادگاکان یان زیندانەکان؟ ئەمانە هەموو پرسیارن لەسەر دۆزی دامەزراوە گرنگەکان لە فەرەنسا. کەچی بایەخپێدانەکە تەنیا بە تەندروستی بوو. سەیرە!

کەرەنتین هەڵەشەیە لەسەر ئازادیەکان یان دیوەکە لە دیوەکانی مرۆڤایەتی؟ لای کۆنت-سپۆنڤیل ترسی منەکی 70 ساڵ لە تەندروستی خۆم نییە ترسم لە ئایندەی منداڵەکانم. کەرەنتین دوو دەرئەنجامی ترسناکی لێوەبەرهات: تەنگژەیەکی ئابووری مەترسیدار (بەبەچوونی ئابووریناسان لە تەنگژەی 1929 ترسناکترە) و کەمکردنەوەیەکی زۆر لە ئاشتی، دیمۆکراسی و ئازادیەکانمان. ئەم بیرمەندە ترسی ئەوەشی هەیە کەرەنتین (گۆشەگیریەکەی کەرەنتین) خەڵکەکی زۆر بکوژێت لەچاو کۆڤید-19 بەتایبەت لە وڵاتە هەژارەکانا. کۆنت-سپۆنڤیل پێیباش نییە کەرەنتین بە ئەوانەی لە تەمەنی 70 کان درێژ بکرێتەوە. ئەوان پتر لەوانیتر ترسناکتر نیین. بۆیە بەتوڕەبوونەوە دەڵێت: گەر گۆشەگیرکردنم لەپێناوی خۆم بێت سوپاس نامەوێت. ئەم قسانەی کۆنت-سپۆنڤیل ئەوە دەگەیەنن کە بابەتی کەرەنتین تەنیا بابەتێکی تەندروستی نییە، بابەتی لەمەڕ ئازادیش. هەر تایبەت بەم لایەنە ئەوەش دەڵێت: "پزیشکەکانم خۆشدەوێت، بەڵام خۆمنادەمە ژێرزەبریانەوە. تەناگەم تاکەی پیرەکان لەناو چوار دیوار دادەنرێن. ئەم کەرەنتینەیە کەی کۆتای دێت؟ خستنەناو چواردیوارەوە بە سەرسەلامەتیمانە؟ پێویستە لەناو ماڵەی خۆما بەندکرێم؟ پتر لە کۆیلایەتی دەترسم تا مەرگ. لەماوەی ڕابردوودا هەستم بە خەمباری دەکرد کە بە سویدی نەبووم. هیچ نەبێت لەبەرئەوەی ئازاد تر دەبووم لە جوڵانەوەکانم".

بەبەچوونی کۆنت-سپۆنڤیل زۆرجار و لەکاتی تەنگژەکانا ئازادییەکانی تاك دەکەونە ژێرفشارەوە. ئارگیومێنتی ئاسایش لە دەمووختی پەلاماردانە تیرۆریستیەکان بووە پێشنیار، ئەستاش ئارگیومێنتی تەندروستی پێشنیاردەکرێت. سەختە هەر لەسەرەتاوە ڕێکاریەك بخرێتەگەڕ کە ژیانی زۆرینەیەك بپارێزێت. هاوکات دەشێت پرسیارێك

بخەینەڕوو. زۆرێک گومان لەم کەرەنتینەیە دەکەن. هەندێکیتر پێیانوایە چەند مانگێک دەخایەنێت. دەکرێت ڕێکارییەکان توندتر بکرێنەوە، بەڵام ئایا دەشێت ئارگیومێنتی تەندروستی زەفەر بە ئازادییەکانی تاک ببات؟ بێگومان ناشێت.

کۆنت-سپۆنقیل جەخت لەوە دەکات کە کەرەنتین پێش هەموو شتێک پارێزگاری لە بەتەمەنەکان دەکات و کاردانەوەی ئابووری خراپیش لەسەر لاوان دادەنێت. بۆیە پێماندەڵێت: وەک باوکێک بەمە قایلنییم! بەڵام مرۆڤایەتی بینینی بەجۆرێکی ترە. پێیوایە ئەمەی مرۆڤ هەموو یەکسانین لە مافەکانمان. لەبەر ئەوە دەڵێت: ئەمە بۆ من بەو شێوەیە نییە. مرۆڤەکان لای کۆنت-سپۆنقیل هەمان بەها و گەوهەریان نییە. هەموو ژیانەکان وەک یەک نیین. ژیانی فەیلەسوفێکی قارەمانی وەک کاڤایێس Cavaillès لە ژیانی قەزەوەنێکی وەک کلاوس باربی Klaus Barbie جیاوازە. تەنانەت هەموو مردنەکانیش وەک یەک نین. مردن لە تەمەنی 20 ساڵ یان 30 زۆر جیایە لە مردن لە تەمەنی 68 (کە تەمەنی فەیلەسوفە) یان 90 .

کۆنت-سپۆنقیل لە لێدوانێک لەگەڵ Le Temps دەڵێت: بۆ ماوەیەکی کورت پێویستبکات کەرەنتین قبوڵدەکەم بەس نەک ببێتە مانەوەی زۆرەملێم لە ماڵەوە. هیوامەندە سێستەمی تەندروستی نەبێتە سێستەمی ڕەوشتی وەک ئەوەی لە سەردەمی ماکارتیزم McCarthyism داکرا (تۆمەتخستنە پاڵ کەسێک بێ بەڵگە).

• لەسەر ئاستی مەرگ

کۆڤید-19 بووە کۆڵەکەی سەرەکی مەرگ. بەهۆی ئەم پەتایەوە مەرگ پتر لە هەر کاتێکی تر خۆی شیاوکرد. بەرێکی گرتین و وتی هەم. کێشەکە ئەمە نییە کە مەرگ لێرە و لەوێ دەخولێتەوە یان بێتە باسی هەمووان بەقەد ئەوەی کێشەکە ئەوەیە کە ئەمڕۆ مەرگ وەک شکست سەیردەکرێت نەک شتێکی سروشتی. ئەم لایەنە والێ بیریارێکی وەک کۆنت-سپۆنقیل دەکات داوامانلێکات بۆ خوێندنەوەی مۆنتاین Montaigne بگەڕێینەوە: “”مرۆڤ نامرێت لە بەر ئەوەی نەخۆشە لە بەر ئەوەی لە ژیاندایە””. ئەم گوزارە مۆنتاینییە بەنموونە بۆ داکۆکیکردن لەو تێگەیشتنە دەهێنێتەوە کە مەرگ بەشێکی لێدانەبڕاوە لە ژیان کە زۆرینەیەک بەهۆی کۆڤید-19وە بیریانچووەتەوە. وەکیتریش، مرۆڤەکان خەریکی ژیانی خۆیان و چیانیشبوێت دەیکەن و مردنیان بیرنییە، ئەو دەمەش کە مەرگ لە خۆیان و خزم و کەس و هاوڕێکانیان نزیکدەبێتەوە دەست بە گازندە، گریان و هاوار دەکەن. لە ساتەوەختی ئێستادا کۆڤید-19 بڕیاردەری مەرگە، ئەمەش جۆرە پەشێویەکی دروستکردوە کە بێتە

هۆکاری دروستبوونی ڵێڵی لە تێگەیشتنمان سەبارەت بە هاتنی بەمشێوەیەی مەرگ. ئەم فەیلەسوفە گومانناکات کە هەموو دەمرین، ئەڵبەتە ئەوە بە هەواڵە ناخۆشەکە لەقەڵەمدەدات. هەواڵە خۆشەکەش لای ئەم ئەوەیە کە زۆربەمان بە نەخۆشیەکی تر جیا لە کۆڤید-19و□ د□مرین. باشە ئەم چەرمەسەریەی بەهۆی کۆڤید-19وە دووچاریبووینە پەیوەندیمان بە مەرگەوە دەگۆڕێت؟ بەپێی کۆنت-سپۆنڤیل نەخێر نایگۆڕێت، چونکە مەرگ بەشێکە لە ژیان. ڕاستی بەهۆی نەخۆشییەوە دەمرین، بەڵام خودی مەرگ نەخۆشی نییە. مردنمان شتێکی سروشتییە و ئەمەش پێویستە وەك خۆی قبووڵبكرێت. پێویستمان بە پەسەندکردنی مەرگە ئەمەش بۆئەوەی چێژ لە ژیان وەربگرین، دواتر بۆئەوەی بتوانین باشتر بژین. کە لە مەرگ تێدەگەین باشتر دەژیین. دەژیین چونکە دەزانیین مەرگە هەقیقەتە. ئەم بینینە بەرەو ئەم تێزەمان دەبات: پێویستمان بەوەیە ڕوانینمان بۆ مەرگ چاکبکەینەوە. مەرگ ڕاستی ناو ژیانە.

کۆنت-سپۆنڤیل لە لێدوانێك لەگەڵ Le Temps داوامان□د□کات کۆتای بە وڕێنەی بەختەوەری هەمیشەیی بێنین و خودی کۆتابوون، ناکامی و ئاستەنگ وەك بەشێك لە هەل و مەرجی مرۆی خۆمان ببینین. پێشیوایە تا لەگەڵ مەرگا کۆکنەبین هەموو پەتایەك زەفەرمانپێدەبات. بۆ کۆنت-سپۆنڤیل ئێستامان جێگای تێڕامانە کە پەتایەك بۆتە هۆکاری ئەوەی هەمووان دووچاری بێزاریەکی زۆر بکات لەکاتێکا شەڕێکی وەك شەڕی سوریا، کە وێرانی و ئاوارەیی لەگەڵ خۆی هێناوە، لەبیرکرێت، ئەمەو جگەلەوەی مناڵان چیان لەناو ئاگری ئەم شەڕە بەسەرهاتووە تادەگاتە بەدخۆراکی و کاولکاریتر هەموو ئەمانە هێندەی کۆڤید-19 نەبۆتە باسی سوسیال میدیای فەرەنسی. "با لێگەڕێن بمرین"، ئەو گوزارە توڕەیەیە ئەم فەیلەسوفە دژ بەو بایەخدانە زۆرە بەکاری□د□بات کە بەم پەتایە دەدرێت. پەتاکە مەرگی لەخۆیڕا بەرجەستەکرد، باشە ئەی مەرگەکانی تر؟ ئەلزهایمەر و شێرپەنجە زۆر زۆرتر دەکوژێت لەچاو کۆڤید-19 کەچی باسناکرێت. ئەمە وادەکات ئەم فەیلەسوفە ئەو ترسە گەورەیە لە پەتای ناوبراو بە هەڵە بزانێت و گازندەی ئەوەش بکات مەرگ بەهۆی کۆرۆناوە دۆزێکی هێنایەپێشێ کە جێگای سیاسەت، ئازادی و خۆشەویستیش بگرێتەوە و ئەوەشمان بیربباتەوە کە هۆکارەکانی مردن زۆرن، لێ نەخۆشی بەشێکە لەو هۆکارانە.

سەرئەنجام کۆنت—سپۆنڤیل دەڵێت: جارێکیان پاتۆلۆجێك (پسپۆر لە نەخۆشیناسی) پێیوتم شەڕی نێوان مرۆڤ و میکرۆبەکان کۆتای نایەت، تەنانەت گەر کۆتایشی هات بە بەرژەوەندی میکرۆبەکان کۆتای دێت. هەرچی مرۆڤایەتیە ڕۆژێك لە ڕۆژان هەر کۆتای دێت، جا ئەو

کۆتایهاتنە بەهۆی ڤایرۆسەوە بێت یان بەکتریاوە، کەوتنەخوارەوەی پارچە نیازکێك بێت یاخود شەڕی ئەتۆمی یان بەرزبوونەوەی پلەی گەرما لە گەردوون. ئەو گفتوگۆ زۆرەش لەبارەی کۆڤید-19وە دەکرێت پێمانناڵێت ئەم پەتایە کۆتای بە مرۆڤایەتی دەهێنێت و بەهۆی ئەوەشەوە جیهان کۆتای دێت. شەڕی نەوان مرۆڤەکان و میکرۆبەکان زۆر دەخایەنێت. شەڕێکی بەردەوامە و ئەوان تیاشیا سەرکەوتوون. کاتاسترۆفە (بەڵا) تەندروستییەکان بەردەوام هەن و کۆڤید-19 یەکێکە لەوانە. ئەم پەتایە کە زیانێکی زۆر لە مرۆڤایەتی دەدات ئەم کەرەنتین و دیستانسەشی لە سنووری خۆیدا پێویستکرد. هەر لەبەرئەوەی کە شەڕێکی بەردەوامە دەبێت خۆمان بۆ پەتای لەمە کوشندەتر ئامادەبکەین. سەرەڕای ئەمانە، شەڕی نەوان مرۆڤایەتی و میکرۆبەکان تازە نییە و ئەم نەخۆشییەش کۆتای جیهان نییە. لە ڕابردوودا ئەمە زۆر خراپتر بووە. خۆشبەختانەش لەم ماوەیەدا نەمبیستووە کەس باس لەوە بکات کۆڤید-19 سزایەکی یەزدانی بێت، کەسیش نوێژی لە کەنیسە بۆ سەرکەوتن بەسەر ڤایرۆسەکە نەکردووە. ئەمەش نیشانەی پێشکەوتنە! بەڵگەیە لەسەر لەئارادابوونی باوەڕی کەمتر بە نەزانین و مەیلێکی زۆرتر بە عەقڵگەریی.

ژێدەر:

http://www.gerardostermann.fr/wp-content/uploads/2017/09/ComTe-SponvillePM_N34_-18-23.pdf

https://www.challenges.fr/economie/andre-comte-sponville-face-a-la-crise-du-coronavirus-gare-au-pan-medicalisme_704287

André Comte-Sponville sur le confinement: “Sacrifier les jeunes à la santé des vieux, cest une aberration”

https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/read/id/beregites-sanitarnogo-porjadka

https://www.letelegramme.fr/france/andre-comte-sponville-il-faut-sortir-du-confinement-a-duree-indeterminee-23-04-2020-12542774.php

https://www.lecho.be/dossiers/coronavirus/andre-comte-sponville-j-aime-mieux-attraper-le-covid-19-dans-un-pays-libre-qu-y-echapper-dans-un-etat-totalitaire/10221597.html

https://www.franceinter.fr/idees/le-coup-de-gueule-du-philosophe-andre-comte-sponville-sur-l-apres-confinement

https://www.philomag.com/lactu/dialogues/andre-comte-sponville

francis-wolff-preferons-nous-la-sante-a-la-liberte-43148
André Comte-Sponville. : « Laissez-nous mourir comme nous voulons ! ». Le Temps, 27 avril 2020
André Comte-Sponville, Nietzsche le briseur didoles, interview dans le Figaro Magazine du 18 août 2013, p. 76.
سەبارەت بە بابەتی دانایی، ئازادیی و ڕەوشت بڕوانە
André compte sponville,Présentations de la philosophie,éd.Albin Michel S.A,2000,pp : 15-27, 69-79, 143-152

ستراتیژی ناونیشان و پاشنەتەوەگەری لە ئەدەبیاتی سەباح□ەنجدەردا ... دیار لەتیف

دەق تەوەریی:

زمان کەرەستەی گەورەی فاشیزمە، با جیاوازی بکەین لە نێوان زمانی پیس و ڕەخنە و تەنزگەرایی. جۆرە ڕەخنەگرانێك هەن، کە زمانی سووکایەتی بە ڕەخنەسازی تێگەشتوون، لەکاتێکدا نەك بەلای شیکاری دەقدا ناچن، بەڵکوو کەسایەتی نووسەر دەکەنە ئامانج. ئەمە بۆخۆی ڕەنگێکیترە لە بەرھەمھێنانەوەی فاشییەت. دیاردەی گەندەڵی وەك شارچێتی و حیزبایەتی و پێرچییەتی لە ڕووخسارە بەرچاوەکانی کایەی ئەدەبیاتی ڕەخنەی کوردییە.

ئەوەی ئەدەبیاتمان لە دەرەوە ئاوھا ھەژارانە پێشوازی لێدەکرێت، ھۆکەی لە خاڵێك زیاترە، بەڵام زەقترین خاڵی دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی و کەمایەتی و نەداریی بواری ڕەخنەیی. ڕەخنە بۆ دۆزینەوە و ئاشکراکردنی ھێما نادیارەکان و شیتاڵکردنە، نەك گورز وەشاندن لە کەسایەتی و کەسایەتی بە ئامانج گرتن. ھاوکات ڕوونکاری ھەقیقەتە ئاڵۆزەکانە و گەیەنەری پەیامێکی دژوارە. پەردە ھەڵماڵینە لەسەر سەختی ئاماژە پەنھانەکانی ناو دەق، ڕەوینەوەی تەمی سەر دەقە، ھەڵوەشاندنەوەی پانتاییە نادیار و ناڕۆشنەکانە. گرنگی ڕەخنە

لەوەدایە بێلایەنی خۆی بپارێزێت و نەچێتە هیچ بەرەیەکەوە.
هەرە گرنگترین بنەمایەك لە بنەماکانی ڕەخنە، خۆ دوورگرتنەتی لە سۆز. هەموو دەقێك بۆ ئەوەی گەشە بکات، پێویستی بە ڕەخنەیە، بەو ڕووناکییەیە، کە تاریکی دەق دەڕەوێنێتەوە. سەباح ڕەنجدەر ئەو شاعیرەیە، کە خاوەن مۆرکی خۆبوونی خۆیەتی، بە فەرامۆشکردن و پەراوێزخستنی ئەزموون و ئەدەبیاتی، کایەی ڕەخنە ڕووبەڕووی کەموکورتی زانستی دەبێتەوە. ڕەنجدەر وێستگەیەکی ڕۆشنە لەناو ئەدەبی کوردیدا. لای ئەم هۆزانڤانە، شیعر پەڕینەوەیە بۆ ناوخۆ، خوودایەتی، بۆ خانەی بێگەردی. هەندەجار هەندە دەستگرتووە، تەنانەت بازدەداتە ناو پێناسیەتەوە و ئەم خۆتەرخانکردنە بەرەو هەنگاونان بۆ جوانی پێتی دەبات. ڕەنجدەر شاعیری ڕێزگرتووە لە وشە و لە زمان و لە جوانی لە هونەرکاریی شیعریی.

ڕاڤەخوازیی شیعر:
ئایا ئەگەر دەسەڵاتی زمان لە شیعر دابڕین، ئەوکات هێزی ئەفراندن لەناو پێگەی دەق چی بەسەردا دێت؟
زمان کەرەستەیەکی شیعرییە، بەهۆی زمانەوە دەتوانین دەق بەرەو ئاستەکانی (خراپ، باش، باڵا) ببەین. زمان لە شیعردا جگە لەوەی هۆکارە، ئامانجیشە. شاعیر هەوڵدەدات توانا و لێهاتوویی خۆی لە جوانکاری وشەکان و یاریکردن بە وشەکان و بەکارهێنانی زمانێکی تایبەت بە خۆی، هەروەها پڕ وشە و خەیاڵی فراوان و هێما و وێنەی شیعریی و ئیدیۆم نیشان بدات، کە دەبێتە ئامانجی شاعیر. بەهۆی کارامەیی و شارەزابوون بەزمانی ڕەسەنی نەتەوە و ئاگاداربوون لە ئیدیۆم و فۆلکلۆر و هەبوونی ئەندێشەیەکی بەرینی شیعریی و پاشخانێکی ئەدەبی و فیکری، دەتوانین زمان لە ئاستی بەرایەوە بۆ ئاستێکی بەرزی شیعریی ببەین. دەبێت بەئاگابین لەوەی هەندێك چەمك و وشە و زاراوەی ناو یەکەکانی زمان، ناتوانن ببنە کەرەستەی شیعریی، ئەمەش بەوپێیە نییە، کە فەرهەنگێکی سنووردار بۆ شیعر دروست بکەین.

وێنە بڕبڕەی پشتی شیعرە، واتە بۆ ئەوەی ڕێکردن و سەرکەوتنێکی تەندرووستانە لە شیعردا هەنگاو بنێین، دەبێت بایەخێکی فرە بە وێنەی شیعریی بدەین. لەبەر گرنگی وێنە جاحز لە کتێبی (الحیوان)دا دەربارەی ئەم ڕەگەزە دەنووسێت: (شیعر داڕشتنێکی تایبەتییە و جۆرێکە لە وێنەکێشان.) بەهۆی گەڕان و بینینی شوێن و ئاخێزگەی جیاواز و کولتوور و شارستانی جودا و فیلم و تابلۆوە ئەمە بە دیدێت. شیعر داگیرساندنەوەی ڕۆشنایی پرسیار و جوانییە،

بە گەڕان و وردبوونەوە، خەیاڵاندن، خوێندنەوە، لایەنە ژیربێژی و ڕەوانبێژییەکان گەشە دەکات. شیعر کارکردنێکی ڕاستەقینەیە لەناو بوون، گەمە و ژیانکردنە لەگەڵ زمان. ئەگەر بێت و شیعر بناسێنین، ئەوە دەکرێت بنووسین: زیندووکردنەوەی بەهای مرۆڤانەیە.
شیعر ناتوانێت هەموو بابەتێك باس بكات، چونكە زمانی شیعر مەجازە، مەجازیش وادەكات شیعر نەتوانێت بە ئازادانە قسەی خۆی بە هەموو شتێك هەبێت. مەبەستم نییە موڵکی مەجاز لە شیعر وەربگرمەوە، ئەگەر کارێکی وامانکرد ئەوا کێشەکێیەکی بەبێڕێییمان لە شیعر هێناوەتە خوارەوە. بۆیەکوو دەمەوێت ڕایبگەیەنم، کە مەجاز نەبرێتە سەرەوەی هونەرەکانی تری شیعر و هاوسەنگییەك لە نێوانیاندا چێبکرێت.
شیعر بە بەراورد بە ڕۆمان و چیرۆك، مەودایەکی ئازادانە و بەرینتری بۆ وتن پێ نییە.
هەرچەن بێت شیعر ناتوانێت پەنا بباتە بەر گێڕانەوەیەکی پەخشانیی ناشیعرییەت، ئەمە بە چیرۆك و ڕۆمان دەست دەدات، بەڵام بە شیعر ناشێت و هاوکێشەکە لە شیعردا پێچەوانە دەبێتەوە. ئەمەش هۆکارەکەی لەوەدایە شیعر زادەی کورت و چڕییە، چ لەڕووی وشە و چ لە ڕووی ڕستە و چ لە درێژەی داڕشتندا. دەقی شیعریی هەر چەندە هزر بەرهەمهێنەر بێت، هێشتا ناتوانێت پەیبخاتە سنووری پەتییبوونەوە. شیعرییەتی ڕستە وادەكات شیعر بهزرێت، پاش شیعرییەتی ڕستە ئەوەی دێت فۆرمە، کەوا دەكات دەقی شیعریی هەناسە بدات، لەگەڵ ئەوەشدا هەموو فۆرمێك ڕیتمێکی تێدایە، ئەوەش وشە دەیئافرێنێت.

شیعر پێش هەر شتێك لە بنەڕەتدا دەستبردنە بۆ حەرامەکان و گەڕین و سەرینەوەی بنەمای حەرامکراو و حەڵاڵکراوە. شکاندنی سنووری پیرۆزییەکان و پیرۆزکراوەکانە، شۆڕشە بەسەر خود و کۆمەڵگەدا، گەڕانە بەدووی پرسیار و بەبێ بایەخدان بە وەڵامە ئامادەکان، سەرچڵییە بەناو زمان و زەماندا، هەڵنجدانە بەرامبەر بە شتەکان و مەڵەکردنە بە ئاڕاستەی شوناسدا. شیعر نەپێشکەوتنە و نە دواکەوتووی، لەهەمانکاتدا هیچیان نییە.
شیعری باش ئەو دەقەیە، کە لە بەردەم خۆیدا ڕاماندەگرێت، دەمکرمەمان دەکات و تووشی گێژاوی تەهزرین و ڕاوەستانمان لەژێر دووشی چێژدا دەکات. هەموو شیعرێك چنراوێکی زمانەوانییە و خزمەت بە ڕستەسازی زمان دەگەیەنێت. بەرانبەرکەی شیعری تازە ئەوەیە لە خودی خۆیەوە دەست پێدەکات، نەك دەوروبەر. هەر دەقێك خاوەنی بیرکردنەوە و ڕێڕەوی شێوازی خۆی نەبوو، ئەوە دەقێکی نەخۆشە. شیعر پێش هەر شتێك نیگارێکی هونەریی دەنگدارە و دەستلەملانی ڕەنگە، وەکچۆن وشەش. شیعر لەیەککاتدا هەم مانابەخشینە بە ژیان و هەمیش

بەماناکردنی ژیانی باوە. شیعر چی شیعری کۆن یان تازە، خاوەنی دووجۆر فۆرمە، فۆرمی ناوەکی و فۆرمی دەرەکی.
فۆرمی ناوەکی لەو جۆرەیە، تاوەکوو لێنزی نەخرێتەسەر بە ئاسانی نابینرێت، ئەمجۆرە فۆرمە لە قوڵایی بونیادی دەقەکەدایە. کەرەستەی دروستبوونی ئەم فۆرمە، لە لادانی زمانەوانی و یاریکردن بە وشە و وازیکردن بە ڕستە لەناو پێکهاتەی ڕستەسازی شیعریدا و هەروەها هاوئاهەنگی ناو دێڕەکان و شیعرییەت و وێنە و چنین، لە خاسیەتەکانی چێبوونی فۆرمی ناوەکین. فۆرمی ناوەکی شاخوێنبەری دەماری دڵی دەقە، هەم دەق و هەمیش فۆرمی دەرەکی لە بەخشندەیی فۆرمی ناوەکییەوە سەرهەڵدەدەن. ئەمجۆرە لە فۆرم ڕۆحی دەقە و ڕۆڵی لە بوژاندنەوەی زمانی شیعریشدا هەیە.

ئەوەی وادەکات شێوازێك لە شێوازێکی تر دڵخوازترمان بێت، دواجار سیستمی داڕشتنەوەی زمانە لە دەقدا، هەر ئەوەیە شێوازێك دڵگیر دەکات و شێوازێکی تر نەخوازراو. فۆرمی ناوخۆیی دەقی شیعریی، خەسڵەتێکی ناباوی زمانە لە ئاماژە ڕەوانبێژیی و زمانەوانییەکانەوە وزە وەردەگرێت و زمان لەقاڵبی باوی ڕۆژانە لادەدات و فۆرمێکی تر و قۆناغێکی تر لە زمان دەستپێدەکات، کە بە زمانی دەق ناوزەند دەکرێت.
پاراستنی پێکهاتەی شیعر لە بارووتی وشەی زیادە بەکارهاتوو و ڕستەی ناپێویست و ئامڕازە ڕێزمانییەکان دەق پاراوتر دەکات، ئەو ئامڕازانەی ئەگەر خواستی دەقیان تێدا نەبێت، ئەوا جگە لە قەیران و پەڵە و کەمکردنەوەی بەهای جوانی و هێکی و پێشتەیی دەق، هیچیتر بەرهەم ناهێنێت. ئەوەی ڕێگە نوێنە بە ئەوەی شێوازی شاعیرێك لە شاعیرێکی دیکە جودا بکەینەوە، هەر فۆرمی ناوەکییە. گرانی و سرکی فۆرمی دەق، دەگەڕێتەوە بۆ چۆنییەتی بەکارهێنانی ئامڕازە شیعرییەکان، هەمیشە ئەو فۆرمانە دەخوازن لە ناوەندان و زمان و وێنەو چێژ ئەبستراکت ناکەن.

ڕوونی زمانی شیعر هیچکات نیشانەی لاوازبوون ناگەیەنێت، ڕوونی زمانی دەق ئەوەیە گرێ و ئاڵۆزکاندنی تێدا نەبێت، هەرئەمەیە دەق جوان دەکات و بێزارکەر نەبێت.
بەشێك لە قەیرانی شیعری کوردی لەدوای هەفتاکانەوە، بە خۆ دووبارەکردنەوەی ناوەڕۆکی زمان دەگەڕێتەوە. زمانی شیعریی قۆناغی پێش هاتنی شاعیرانی هەفتاکان، لە دەربڕیندا زمانێکی کۆنکرێتی بووە. نەوەی دەیەی حەفتاکانیش بەهەمان شێوە زمانێکی هونەری تا ئاستێك ڕوونیان بەکارهێناوە. وردتر بڕوانین شیعری کوردی لە

قۆناغی دەیەی هەشتاکان –نەوەدەکان، بە دیاریکراوی نەوەدەکان، تا مەودایەکی بەرچاو تووشی زمانێکی ئەبستراکت و شەتحاتیانە لە دەربڕیندا دەبێتەوە، زمانی شیعریی بازنەییەکی خولاوەی هەندێکجار بێزارکەر وێنەدەکات. شیعری قۆناغی دەیەی هەشتاکان و دوای ڕاپەڕین، فۆرمی زمان تازە دەکاتەوە، ئەوەی مافی خۆی پێنادرێت ناوەڕۆکی زمانە، کەمتازۆر بەشێکی دیاری شیعری ئەو نەوەیە وەکو دیاردەیەك لەڕووی ناوەڕۆکی زمانەوە لێکدەچن. جیاوازی زۆر لە نێوان فۆرمی زمان و ناوەڕۆکی زماندا هەیە، ناوەڕۆکی زمان لە کۆڕستەی بەکارهاتووی بەرەو باوچوون و هەناسەی میتافیزیکانە و باسکردن و دەستبردن بۆ بابەتە واتایی و ناواتاییە بەرهەستەکان و وێنەسازی دەرهەست پێکدێت.

گرفتی بەشێك لەشیعری کوردی بۆ دوولایەن دەگەڕێتەوە، هەم لەگەڵ کۆڕستە بە شیعریکراوەکان ناژی و هەمیش زمان لەدەقدا یان لەڕێ و مەیلی بولۆی هەیە، یان پوخت و خاو نەکراوەتەوە.

لە نێوان چەمکی شیعری نەتەوەیی و نێونەتەوەییدا:

شیعری کوردی کەمتەرخەم نەبووە لە خزمەت بە بەها نەتەوەییەکەی. ڕۆژگارێکی زۆر، لەڕیزی پێشەوەی بەرگری بووە، تەنانەت ئەمجۆرە لە بەرگری، زیانی خۆی بە سەر شیعرییەت و بەها مرۆییەکە هەبووە، بەڵام دەخەکە ئەوەی ویستووە. شکستە سیاسی و سەربازییەکان پاڵنەری شیعر بوونە بۆ دانانی سەنگەر و بەرگری نەتەوەیانە. دوو دەیە بە دیاریکراوی (شەستەکان و هەفتاکان)ی سەدەی بیستی ئەدەبی کوردی، کارگەی بەرهەمهێنانەوەی قۆناغی شیعری ناسیۆنالیستی بوون. زمانی ئەدەبیات لەو دوو دەیەیە، قەڵغانی ڕووبەڕووبوونەوە بووە. شاعیر لە شاخەوە وەك پێشمەرگەیەکی ئەدیب، پاسەوانی وشە سوورەکانی بەرگری بوونە. پاشان دەیەی هەشتاکان دەبێتە سەرەتایەکی تازە بۆ گۆڕانکاری شێوە و ناوەڕۆکی شیعر و ئەدەبیاتی کوردی. چیدی ئەدیب کۆتەکان ڕەچاو ناکات و پابەندێتی دەشکێنێت و ئاسۆی وێژەی پابەندگەرا ڕوو لە کزی دەکات. شیعر بە هاوکێشەی خوودی و بوونخوازی دەگەڕێتەوە، لەبری بەرگری، بەرەو جوانکاری و زمان و هونەرکاری هەنگاو دەنێت. بە قوربانیکردنی ئەم ژانرەی ناوی شیعرە لە پێناو بەها ناسیۆنالیستەکە نامێنێت. هەشتاکان بەتەواوی دەبێتە وەچەرخان، هاوکات ئاڵۆنگاری سەپاندنی قۆناغەکەش. ئەمە بە گرفت ناچێتە سەر، تووشی توانجی بێشومار دەبنەوە لە لایەن ناسیۆنالیست و ئەدیبانی کۆنەخوازەوە. بوژانەوەی قۆناغی ئەدەبی هەشتاکان، خۆتکوژێنەرەوەی دوو دەیەی پێشووی خۆی بوو. شیعری ناسیۆنالیست

بەرگریکردنە لە شوناس، لەگەڵ ئەوەشدا گرنگە پێڕەوی ڕەهەندەکانی جوانیناسی تێدا بکرێت.

لە دەیەی هەشتاکان گرووپی پێشڕەو دێتە سەرهەڵدان، لە دیارترینی شاعیرەکانی (سەباح ڕەنجدەر)ە. ڕەنجدەر جوایەز لە دەیەی پێش خۆی، قاچی شیعری کوردی لە نەتەوەییبوونەوە بەرەو نێونەتەوەیی وەردەسوڕێنێت. کەشوهەوای ئەدەبیاتی ئەو هاوچوون نابێت و نییە لەگەڵ هاوسەردەمەکەی. دەستکاریی ڕووخسار و ناوەڕۆکی شیعر دەکات، چێشەیەکی دیکە لە شیعر بەرهەم دەهێنێت. بەڕێگای شاعیرانی پێشوودا ناچێت، دەبێتە خاوەن دەنگ و ڕەنگ و مۆرکی خۆبوون تۆماردەکات. زمان پاکێتی و نا بارگاویبوونی خۆی لە ئایدیۆلۆژیا ڕادەگەیەنێت، پەنا دەباتە بەر بێگەردێتی و پاقژی لەپێناو شیعر ویستی. شیعری ڕەنجدەر جەماوەریی نییە، بە هۆکاری ئەوەی لە سادەیی و سادەگۆیی و هەرزە بیریدا ناژی، بەڵکو ڕایەڵە بەقووڵ ڕوانین و دوور مەودا نووسین و گرنگیدان بە ئەدەبێتی شیعر.
یەکێک لە گرفتەکان لە شیعری ڕەنجدەردا ئەوەیە، بە پێڕەوی خاڵبەندییە و هەندەکجار پەلەن و بوونیادی ڕێکخستنی دێڕ و کۆپڵە لەبەتەی خۆیدا نییە، کە ئەمە دەبێتە تێکدانی ڕەوڕەوەی خوێندنەوەی خوێنەر و بە جۆرێك لە جۆرەکان، ئەرکی بەستنەوە و جۆشکاری و گرێدانەوەی نێوان دێڕەکان زەحمەتییەك درووست دەکات.
شیعری ڕەنجدەر نەك بە تەنیا خاوەن زمان، بەڵکو تێگەشتنێکی ئەبستراکتانەیە، پێرفۆرمانس نییە و درامی و ئیپیکییە. شیعری شاعیر لە نزمییەوە بە بەرزی دەفڕێت، نەك لە بەندییەوە بە زەوین، هەرچەندە گرنگە شیعر پێی لە قوڵ و لیتەی زەوی دانەبڕێت و پەیام ئاڵۆز نەبێت. بوونیادی شیعری ڕەنجدەر لەژێر هەژموونی فیکر و ڕیتم و جوانکاری و عیرفانێکی دەرە ئاینیدایە، مکوڕە لەسەر گەڕانەوەی شکۆ بە شیعر و کاریگەرە بەخەونی خوڵقاندن لە شیعردا.

ڕەگەزی ناونیشان:

ناونیشان و دەق دوانەیەکی لێکدانەبڕاون، هەردوولا یەکتر تەواودەکەن. دەق بە بێ ناونیشان تەواوکە نابێت، هەروەها چەپەوانەکەشی. ناونیشان پوختکردنەوەی دەقە بە وشە یان گرێ یان ڕستەیەك، کەواتە ناونیشان دەقێکیترە و لکاو بە ناولێنراوەوە.
ناونیشان لە پایە گرنگەکانی ژیانە، بازاڕ و دامودەزگاکان سوودمەندی سەرەکین لە تابلۆ ناونیشانییەکان. ئەو تابلۆ ناونیشانانە، ڕۆڵی ناساندن دەگێڕن و تەنانەت ناونیشانە ئاماژەییەکانی بواری هاتوچۆش. تابلۆ ئاماژەیەکانی هاتوچۆ زمانی

نیشانە و ناساندن و بەرچاو ڕۆشنییە. ئەمە دەبێتە کارئاسانی بۆ لێخوڕەر و گەشتیاران، بۆ ڕاپەڕاندنی کارەکانیان. بیربکەوە لەوەی ناونیشانەکان نەبن، شار دەکەوێتە چی تەنگەژە و دژوارییەکەوە. چاوی شارەکان، تابلۆ ناونیشانەکانن بە هەموو جۆرەکانییەوە.

ناونیشان ڕەگەز و پاژێکی پێویستی ئەدەبی و زانستییە، وەك جومگەیەك لەگەڵ دەق جمك دەبێتەوە. خەسڵەتمەندی خۆی هەیە و بایەخدارترینی بۆ جیاکردنەوەی دەقە لە ونبوون و تێکەڵ نەبوون. دواتریان سودەکەی بۆ برەو پێدان و هەوڵێکی بالگاشانەیە(ڕیکلام) بۆ دەق. ناونیشان یانی لە تاریکییەوە بۆ ڕۆشنایی، ئەمە گرنگترین ئەرکەتی لە دەقدا.

ناونیشان لە شیعردا ڕۆڵێکی گرنگی هەیە، ڕەگەزێکی بنچینەییە و بۆ فەرامۆشکردنی ناتەواوی دەخاتە پێکهاتەی بەتەی دەقەکەوە. بایەخی ناونیشان لای گەڕدمان، وەکو چراخانی دەقە و پاشان ناونیشان چڕکراوی واتای دەقە، ئەوەی دەق هەندێجار ماناکانی خۆیمان لێ دەشارێتەوە، دەکرێت لە ناونیشاندا بەدوایدا بگەڕێین. وەك وتمان ڕێکدەکەوێت ناونیشان ئاماژە شاراوەکانی پشتەوەی دەقمان بۆ ڕۆشنبکاتەوە و کۆدەکانی بیشکێنێت.

ناونیشان پێشباسی دەقە، یەکەمین دەروازەیە بۆ چوونەژوورەوە بەرەو دەق. جۆرە ناونیشانێك هەن ڕستەیین و ماناگەیەنەرنین، ئەمە پتر لە شیعری هاوچەرخی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەبینرێت. ئەم جۆرە لە ناونیشان، لاوازییەکەی لە دەستنەگرەیی ئابووری وشە و ئەویتریش نەك لە تێکشکاندنی باوەتی زمان، بەڵکو لە پێنەدانی تەزووی واتایە بە وەرگر. ئەم شێوە ناونیشانە بارگرانیی دەقن، نەبوونیان شتێکی وا زیان لە دەق نادەن. نابێت ناونیشان پارسەنگیی جوانیسازی و زمانەوانی و ڕستەسازییەکەی نا هاوتابێت. ناونیشانی کرداریی کەمتر لە یادگەدا دەمێنێتەوە و مێزغزا ئاشکراکەرە. هاتنی فەرمان واتا(ناونیشانی فەرمانیی و داخوازی) بە ناو ناونیشان، دوورکەوتنەوەیە لە چێی و سفتی زمانەوانی، زمان کە خوڵقێنەری جوانیسازی و ژیربێژی و ڕەوانبێژییە.

شلوخاوەتی کردەی زمان، ڕەتاندنی خوێنەرە لە دەق، ناونیشانیش بەشێکە لە پێکهاتەی سازاندنی دەق. ناونیشانە ڕستەیەکان لەکاتێکدا سەرکەوتوو دەبن، کە مۆسیقیبن و تەبایی و هاوماناییەك لە نێوان وشەکاندا هەبێت. ئەو جیاوازییەی دەکەوێتە نێوان ناوی کرداریی و ناوی تاك وشەیی، دەگەڕێتەوە بۆ خاگەلێك لەوانە چێژ و مانا و جوانسازی و سەرنجبەریی. خوێنەر زێدەتر بەلای ناونیشانە کردارییە پرسخوازەکاندا دەچێت وەك لە تاك وشەیی. سەرکەوتوویی ناونیشانی

تاك وشەیی لەكاتێكدایە كە بیژەكانە بێت، ئەوەش بەو واتایەی دەگمەن و دانسقە و پشتەكییەكی چیرۆكئامێزانەی هەبێت. ناونیشانی تاك وشەیی ئەو كاتە ناگاتە یادگە و هەست و زەوقی خوێنەر، كە وشەی ناونیشانەكە سواو و باو بووبێت. گەر بڕوانین دەبینین قورئان بەشی زۆرینەی ناونیشانەكانی تاك وشەیین، بەڵام لەبیرمانبێت زۆربەی ناونیشانەكان، ئاماژەیە بۆ پاژێكی چیرۆكی ناو دەقەكە. ناونیشان لە قورئاندا پشت بە گێڕانەوە دەبەستێت، گێڕانەوە دەكاتە خاڵی دەستپێك.

لەگەڵ ئەوەشدا قورئان داهێنەری ناونیشانی پیتییە. ئەركی ناونیشان لە قورئاندا ئەوەیە هەڵتداتە ناو پانتایی دەقەوە، پەلكێشی خوێندنەوەت بكات، بەجۆرێك وەك تەلیسم لە وەرگر. ناونیشانی تاك وشەیی لە سادەترین پێناسەیدا دەتوانین بڵێین: دالێكی ناپەسنیی مەدلوول گشتێنراوی كەخوازە، وەك ئەوەی لە ناونیشانی گرێیدا ئامادەیی هەیە.

لە قورئاندا (114) ناونیشان هاتوون، هەر ناونیشانێك لەگەڵ دابەزینی ئایەت و تەواوبوونی سورەتەكە، فەرمانی دانان و دەستنیشانكردنی ناونیشانەكەی دەركراوە. لەو سەد و چواردە ناونیشانە سەربەخۆیانە، سەد و سیازدەیان تاك وشەیین، تەنیا ناونیشانێك بە گرێ هاتووە، ئەویش ناونیشانی (ال عمران)ە، كە دەكاتە (خانەوادەی عیمران). لە قورئاندا ناونیشانەكان بەپێی ناوەڕۆك دیاریكراوە و هەڵبژێرردراوە.

ناوەڕۆك باسی لەهەر ڕووداو یان چیرۆك یان شوێن یان كەسایەتییەك كردبێت، ئەوا ناونیشانەكەش ڕەنگدانەوەی كڕۆكی باس لێكراوبووە. نموونەمان بۆ ئەم سەرنجە ئەم ناونیشانانەیە(الانفال، النمل، نوح، الكهف، العنكبوت، النحل، الشعرا °).

جگە لەمانە ناونیشانەكانی(طـه، ق، ص، یـس)، جۆرەكانیان بە ناونیشانی پیتی ناوزەند دەكرێت. ئەمجۆرە ناونیشانانە ئاڵۆزن، ئاماژە بە هیچ ڕووداو یان چیرۆكێك نادەن. ناڕوونن و خزمەتێكی جوانكاری بە ناوەڕۆكی سورەتەكە نابەخشن، ئاسانكاری بۆ خوێنەر ناكەن و شیكاری ناوەڕۆك ناخەنە بەرباس، تەنیا ئەوەیە بەرەو ڕامان و پرس و وردبوونەوەت دەبەن. وەك ئەوەی كەدەنگییەك هەیە لەسەر ئەوەی ئەم پیتانە بۆ بەرانبەركێ و بەزاندنی لاسایكەرانە، ئەمەش وەك ئایەت، ئایەتێكی سەربەخۆ، نەك ناونیشان. هاتنی ئەم پیتانە وەك سەردێڕ و مانشێتی سورەتەكان، ئەوەمان بیر دەهێنێتەوە، كە هەموو وشەیەك لە پیت درووستبووە، پیتەكان دایكی وشەن، وشە كاتی گەردانكردنی دەچێتەوە سەر بنچینەكەی، كە پیتە. بۆیە دەكرێت پەندی

هاتنی ئەم پیتانە و هەڵبژاردنی وەك ناونیشان، ئاماژەبەت بەئەوەی هیچ شتێك نییە بەدەر بێت لە بنەڕەت.

ناونیشانە تاك وشەییەكانی قورئان، دوورن لە كەمایەتی، ئەمەش بە هۆكاری ئەوەی ڕاتدەكێشن و دەتجووڵێنن بەرەو دەق، ناباون، چیرۆكین، سەرنجبەر و ڕامانخوازن. ئەم هۆكارنەن وادەكەن بە ناونیشانی سەركەوتوو ناوزەندی بكەین.

لێرەوە دەگەڕێینەوە سەر ناونیشان لای سەباح ڕەنجدەر و سەرجەم ناونیشانی كتێب و دەقەكان دەخەینە بەرباسی شیكار و ڕاڤە، لە دوو بەرگ، كە دەكاتە دە كتێبی شیعری و لێی دەكۆڵینەوە.

(زێوان)، ناونیشانی كتێبە شیعرییەكەیە، دەقەكان بە ژمارە هاتوون، كۆمەڵە شیعرییەكەی ناو (زێوان)، چامەیەكی دابەشكراوە بەسەر ژمارەدا. (زێوان) ناونیشانێكی تاك وشەییە و لە جۆری گەڵە دەنگەكانە و وشەیەكی كەم بەكارهاتووە. زێوان بەمانای پاسەوانی گۆڕستان دێت و ئەم ناونیشانە كیمیای وشەسازی كرابا، هونەریتر دەبوو، وەك لەوەی تاك وشەیی بێت. لەڕووی سازان لەگەڵ ناوەڕۆك، پڕاوپڕ تەبا و خۆگونجێنە، لەناو چامەكەدا ڕاستوخۆ خۆی بەیان ناكات، ئەم ناونیشانە دەكرێت بە هۆكاری نامۆبوونی وشەكە و هاوڕایەڵی لەگەڵ ناواخنی دەق، كەمتر خاڵی لاوازی خۆیمان پێ پێشان بدات، بەڵام هونەری نییە و ئارەزووبەر نییە.

(ڕووكەكانی خواوەند)، ئەمە ناونیشانی كتێبەكەیە و یەك لەو ناونیشانە نوێگەر و مەیلخوازانەیە، بە زوویی بەردەنگ ڕادەكێشێت و ڕامان چڕدەكاتەوە بە چوونە ژووری دەق. ناونیشانێكی ورد و قووڵ و فانتازییە، جگە لە ڕەهەندە ئەفسانەگەرییەكەی، هاوئاستیش پێڕ لە وزەی هونەری. ڕاڤەی ناونیشانەكە بە ئاماژەیەك لە ئاماژەكان، دەمانباتەوە سەر ڕووكەكە خوڵقێنراوەكانی پێش هەبوون، هەبوونی مرۆڤ لە دەرە كات.

گەڕانەوەیە بە ڕووكەك، كە سرووشت لەگەڵ زادەی مرۆڤ چاندی و بووە هۆكاری بەردەوامی ژیان. ناونیشانی دەقەكان واهاتووە (سزای هەمیشەیی، جەنگی پرسیار، مەرگی ئاوەنە، ڕەزمانی كەڵانەكان، خەونی خودایی). هەریەك لەو ناونیشانانە گرێین و پابەندی پێوەرە دەخوازەكانی ڕێگەزی ناونیشانن. جگەلەوەی هەردوو ناونیشانی (ڕەزمانی كەڵانەكان، خەونی خودایی)، تەكنیكێكی بەرزی تێدا بەكارهێنراوە. ناونیشانی (ڕەزمانی كەڵانەكان)، كە ناونیشانی سەرەكیی دەقەكەیە، لە ژێر سێ ناونیشانی دیكەدا لەگەڵ دەقەكان هاتوون وەك (كەڵانەكانی زەوی، كەڵانەكانی ئاسمان، كەڵانەكانی ئاو). ناونیشانی (خەونی خودایی)یش، بەهەمانشێوە خاوەن سێ

ناونیشانە، نموونەی (خەونی سرووشت، خەونی زیندووان، خەونی مردووان). ئەمە تازەگەری و ئافراندنە، جیاوازکارییە، جوانی بەخشە و هاوکات لەزەتبەخشن. هەریەك لەو ناونیشانانە دەچنەوە تەوەری ناونیشانە سەرەکییەکە و مۆسیقیشن.

(خەون وا خەی گەڕایەوە)، کە دەکاتە ناونیشانی ڕووبەرگ، کاری ڕابردووە، پەیوەندی خەونە لەگەڵ خۆ بەیانکردن. ناونیشانی دەقەکان (سرووش، بلیمەت، پەغەمبەر)، تەنیا دەقی(سرووش) تاك وشەیە، ئەوانیتر وەك (بلیمەت، پەغەمبەر)، هەریەکە و بە چەند ناونیشانێك دەقەکەیان تەواوکردووە، نموونەی ئەوەش ناونیشانی (بلیمەت) خاوەن دوو ناونیشانی دیکەیە بەناوەکانی (ئاوێنەی یەکەمی سرووش، ئاوێنەی دووەمی سرووش)، هاوکات هەریەکەیان دووجار دووپات بووەتەوە. بە ناونیشانی (پەغەمبەر)، تازەگەری نا، بەڵکو نا باوییەکەی لەوەدایە، لە جۆری پیت هاتووە، ئەمە وایکردووە جیاواز خۆ بنوێنێت، بەڵام ڕیشەی بە کلاسیك دەگەڕێتەوە و بەشێوەیەك لە دەستکاری و داڕشتنەوە، بە هاتنی ناونیشانی سەرەکی و شا ناونیشان، ڕەنگێکیتر بێت له شێوەی ناونیشان.

(شەڕی چل ساڵە)، ئەمە ناونیشانی کتێبەکەیە، بەجۆرێك لە جۆرەکان پەنهانییەکی تێدایە، بە هۆکاری ژمارە هاتووەکە. ڕەنگە ئەو شەڕە جەنگێکی کەتواریی بێت، هەمانکات خەیاڵییش. دەکرێت ئەو شەڕە بەشێوەیەکی دەروونی و جەنگی سارد بێت، یان ڕووبەڕووبوونەوەی سەربازی. بەڵام دەشکرێت ئەزموونی چل ساڵە کارکردنی شاعیریش مەبەست هاتبێت. ناونیشانی دەقەکانی کتێبی (شەڕی چل ساڵە)، لەڕووی شێوەناسییەوە تازەخوازە، بەڵام مەرج نییە ئاستە وێژەییەکەی بەندبێت، هاوسات هەندێجار زیانە بە پەیام و مانا!

ناونیشانی دەقەکان(ئەلف و بێ، مانگەکان، کەلووەکان، ئاسمانییەکان، هەفتە، قۆناغەکان، ...)، ناونیشانی دیکەی هاوشانی دەقەکان هاتوون. لە ناونیشانی (ئەلف و بێ)، بایەخی زۆرتر بەشێواز دراوە، لەگەڵ ئەوەی لاواز دەردەکەون. لە ناونیشانی (مانگەکان)، هەم هونەرییە و هەمیش نادیارییەك لە خۆدا حەشاردەدات، وەك (شوبات لەگەڵ نەزانین) بەمشێوەیە هاتووە و ناونیشانەکانی دیکەشی بەمجۆرەیە. بە هەمانشێوە بە ناونیشانەکانی (کەلووەکان) هاوشێوەی (مانگەکان)، پەیڕەوی لە تازەگەری و شێواز و هونەریبوون کردووە و سەرکەوتووانەیە. ناونیشانی (ئاسمانییەکان)یش، هەمان تەکنیکە و ناونیشانی (هەفتە)ش، سەرجەم ڕۆژەکان تێیدا تۆمارکراوە و دەخوازانەیە. سەرجەم ناونیشانەکانی دیکەش ئاوها هاتوون، ئەمکارە لە ناو ئەدەبی کوردیدا نەکراوە و ڕەنجدەر بە داهێنەری ئەم ستایڵە دەناسێنین.

(مردوویەك ئاگای لە هەمووانە)، ناسنامەی کتێبە شیعرییەکەیە، ئەم ناونیشانە دوو ئاماژەی مانایی لە خۆ دەگرێت. یەکەم ئاماژەی واتایی (مردوویەك)، کە لێرەدا دەستنیشانی تاکە کەسەکە و ناسندوویەتی، دەکرێت مەبەست لە مردووی مرۆڤێك هاتبێت.

ئەوەی لە کەلەپووری ئیسلامیدا باوە و هەیە، کە مرۆڤ مرد ڕۆح بەرزدەبێتە سەرەوە و جەستە دەپوکێتەوە، دواتر ڕێوڕەسمی ناشتنی تەرم و بەڕێکردنییەتی بەرەو گۆڕستان.
بەڵام ڕوانگە زیندەوەرزانییەکە پێماندەڵێت: پاش لە دەستدانی ئاگایی و ڕۆح، لەش دەچێتە سوڕی لەناوچوون و خانەکانی لەش دەفەوتێن و وزە کارەباییەکەی لەش دەوەستێت و شتێك نامێنێت بەناوی ئاگامەندی مێشك و جوڵە. ئەم ناونیشانە هاوکات سوودمەندبووە لە چیرۆکە ئاینییەکە و لە ڕووی ئەدەبییەوە جوانی و سەرنجبەری و ئەدایەکی مۆسیقی تێدایە. شاعیر توانیویەتی چیرۆکەکە بەشێوەیەکی ئەرەیانە دابڕێژێتەوە. دووەم ئاماژەی واتایی (مردوویەك)، مەبەست لە چاخی تازە و شارستانییەتی نوێ و پۆست مۆدێرنەی ژیانی گۆڕاو بە ئامێر بێت. ئەگەر هەیە ئەم ناونیشانە سوودی لەو دەستەواژەی نیتشە وەرگرتبێت، کە دەڵێت:(خودا مرد)!
خودا چوێنراوبە بە مردوو، بەڵام هێشتا لە زەوی و ئاسمانەکان و گەردوون و ئەوەشی، کە لەنێویدایە هەبێت، کەچی دەسەڵاتی لە وەرگیرابێتەوە یانژی دوور لە بەکارهێنانی هەر دەسەڵاتێکی بڕیاردان. تازەگەری بانگەشەی دەرکردنی دەسەڵاتی ئاینی لە دەرفەتەکانی ژیان. ئەم دوو ئاماژە، ڕاڤەیەکی نزیکراون لە مەبەستی شاعیرەوە. ناونیشانی دەقەکان وەك (تاج سەر گران دەکات- زمان و دەی مانگ- ڕێوڕەسمی کردنەوەی پەیکەرێك- ڕژانی موورووی بەخت- کووپە لە مێوانداریی ماسیدا- سوڕی پاراوبوونی بەن- ئاهەنگی ناولێنانی درەختێك).
هەریەك لەم ناونیشانانە، هەست بە پەلەنکاری و وردەکاری و کارسازی تێدا دەکرێت، وەك ئەوەی بە بەرنامەیەکی تۆکمەوە ئیشی لەسەر کرابێت، هەموو ناونیشانەکان سێ وشەیین. ئاوازدارن و چێژبەخش، کار دەکاتە سەر وەرگر بۆ خوێندنەوەی و دەبێتە دەروازەی پێشوازیکردن لە دەقەکان، جگە لەوەی پاراون و هونەرین، دەتوانین بە ئاسانی ڕایەڵەکانی داهێنان لە ڕەگەزی ناولێنانی دەق ببینین.
ناونیشانەکان گوزارشتکەر و پردی پەڕینەوەن.
(سەد و یەکشەوە) ناونیشانی کتێبەکەیە و لە سەد و یەك ناونیشان و دەق پێکهاتووە. چوار ناونیشانی تاك وشەیی نین و ئەوانیتر هەموو تاك وشەیین.

(گۆی فریو- قەتماغە ناگرتن- پاك كردنەوە- كێڵگەی بەهرە)، دوو لە چوار ناونیشانە(گۆی فریو- كێڵگەی بەهرە) ناونیشانی گرێین، دووانەكەی دیكەیان (قەتماغە نەگرتن- پاك كردنەوە) ناونیشانی كرداریین و بكەریان نادیارە. ناونیشانی (سەد و یەكشەوە)، لەسەرەتاوە بەڕوونی دەردەكەوێت لەژێر كاریگەری ناونیشانی حیكایەتی (هەزار و یەكشەوە)دایە و لەو ئاراستەوە ئەم ناونیشانە درووستبووە.
دەكرێت بڵێین (سەد و یەكشەوە)، ناونیشانێكە خوێنەر دەباتەوە لای بیركردنەوە لە ناونیشانی (هەزار و یەكشەوە)، ئەم پاتەكردنەوە لە چێژ و داهێنان دەهێنێتەخوار.
سەرجەم ناونیشانی دەقەكان جگە لەو چوار ناونیشانە، تاك وشەیین. لەهەمانكاتدا ناونیشان لەناو دەقەكەدا ئاماژەی پێدراوە. ئەمە لەو ڕووەوە گرفتسازە، ئەم پێیەوە لە قورئاندا بەو شێوە هاتووە و سورەتەكان ئاماژە پێدەری ناونیشانەكەن لەساتی گەڕانەوەدا. بە سەردەمی قورئان جۆرێك لە داهێنان دەكەوێتەوە، بەڵام بە بابەتی ناونیشانی زێرینەی دەقەكانی (سەد و یەكشەوە)، كە ئاماژە پێدانی ناونیشان لە ناوەڕۆكدا، دەبێتە لاسایكردنەوەی هێڵی ناونیشان لە قورئاندا و هاوكات خۆ دووبارەكردنەوەش.

سەرجەم ناونیشانەكانی جگە لە ناونیشانەكانی(گریان- ژماردن- مەلەوانی- گەردوون- خۆكوشتن- قەقنەس- بەرزبوونەوە- واقوڕمان- حەسانەوە- مەتەكە- ویست)، خۆیان لە ناوەڕۆكی دەقدا دووبارە نەكردووەتەوە و نەهاتوون، ئەگینا تەواوی ناونیشانەكانیتری كتێبی (سەد و یەكشەوە)، لە ناو دەقەكەدا هاتوون و ئاماژەیان پێدراون. ئەمەش بووەتە خاڵی لاوازی ناونیشانەكان و سەركەوتووش نین لە ڕووەكانی وشەناسی و ئاوازداری و هێماسازی و خەیاڵ و وێنەكارییەوە، لەگەڵ ئەوەی كپن و خوێنەر ڕاناكێشن.
(ساڵی سفر)، ناونیشانی كتێبەكەیە و جۆرەكەی گرێییە و سەرتاپای دەقەكان لەبری ناونیشان بەژمارە هاتوون. ئەم دانان و هەڵبژاردنی ژمارە بە دەق، هەبووە، تەنانەت ڕەگەكەی بە ناو شیعری كلاسیك دەگەڕێتەوە، لە شیعری كلاسیكدا لەبری ژمارە، پیتی ئەبجەدی بەكارهاتووە لە نموونەی (ئەلف، با، دال ..).
ناونیشانی كتێبەكە(ساڵی سفر)، بونیاد و ڕستەسازییەكەی وەرگیراوە لەو قسە باوەی سەرزاری خەڵك، كە دەوترێ:(دەقەی سفر – سەعاتی سفر).
باشی ئەمجۆرە لە وەرگرتن و كاریگەرییە لەوەدایە، كە ناونیشانەكە بە نوسراو نییە و نەبووەتە ناونیشانی كتێبێكی دیاریكراو، بەڵكو

بەشێوەی زارەکی و میللی لەناو خەڵکدا بەکاردەهێنرێت. (ساڵی سفر)، ناونیشانێکی جوانپەروەرە و تەرزێك لە پەنهانی لە هەناویدایە. هەم وەکدەتەوە لەگەڵ ناواخن، هەمتریش لە یادگەی خوێنەر هەرس دەبێت و دەمێنێتەوە.

(سروودی زەوی)، ناونیشانی ڕووبەرگی کتێبەکە و یەکێکە لە ئەدەبیترین و جوانکار و پڕ ماناترین ناونیشانەکان. بەهێزی و وزەیەکی سەرسامکەرانەی کۆکردووەتەوە.
ناونیشانی دەقەکانی کتێبی (سروودی زەوی) ئەمانەن (لە کتێبخانەی تایبەتی بابا تاهیری هەمەدانیدا – هەڵاتن لە گۆرانی – دیداری خوداوەندە ناکامەکان – کەوانەیەك بە ناوی لەبیرکراوەکان – ژیانی دووبارەی ئادەم – بەئارەزووی زەوی ناو لە درەختەکان نرا).
بەشێك لە درێژبەی ناونیشانەکان، هیچکات نەبووەتە زیان بە سەر جوانی و چێژ، ئەوانیتریش تا ئاستێکی زۆر خاوەن چێژ و سەرنجڕەری و پەلکێشکردنن.
(حەزدەکەم ئەوەندە بژیم)، ناونیشانی ڕووبەرگە و جۆرێك لە نادیاری لە خۆدا هەڵگرتووە، توانای جوڵاندنی خوێنەری هەیە و پڕ وزەیە. داوا خواستنە بۆ دیاریکردنی تەمەن، جوانکارانەیە و هونەرکارییەکی سەرکەوتووانەی تێدا کراوە. بۆ ناونیشانی دەقەکانیش، ڕادەیەکی بەرزی ئەدەبییانەیە و دەبزوێنن. لەم کتێبەدا ناونیشانی تاك وشەیی نەهاتووە و ئەو ناونیشانانەن، کە دەخوازی مەرجی نایابی ڕەگەزی ناونیشانە، لە هەمانکاتدا کەمترین ناونیشانی ڕستەیی و درێژبەی تێدایە. هەم ناونیشانی سەرەکی کتێبەکە لە ئاستێکی سەرکەوتوودایە و هەمتر ناونیشانی دەقەکان. لە هەندێکی کەمدا، دووبارەبوونەوەیەکی ناونیشانەکان لەناو دەقەکاندا هەیە و بە زیان شکاوەتەوە و لەنگییەکە بە جوانیناسی ناونیشان، بەڵام نکۆڵی لە ئاست بەرزیان ناکرێت. نموونە(بانگەواز بۆ گەڵ هەڵکەن – دەی خەڵشاوی پیاڵە – ئاوێنەی دەستی گورگ – فەرموو وەرە ناو ژیانەوە – درەختی دەنگخۆش – ڕووناکی گەنجبوونەوە – ئادەم لەسێ ئاوێنەدا).

گرنگە ئەوەش بەرباسبدەم، کە شاعیر لەچەند ناونیشانێکی دیاریکراودا، ئاوڕی لە وێنەسازی و مەجازیبوونی ناونیشان نەداوەتەوە و تەنیا وێنە واقیعییەکەی گواستووەتەوە.
ئەمەش نموونەیەتی (دووبارەبوونەوەی پیت – ناسینی هێز – هەواڵپرسین – باوك و دایکم – گەرمایی ناوچەوان – ئاوڕشێنی دەموچاو – شەڕی ناوەخۆ).
لە دەرەنجامدا ئەوەی لە ئەزموونی شیعریی سەباح ڕەنجدەر بەمان

یەکانگیر دەبێتەوە، ئەوەیە بایەخێکی باشی بە ڕەگەزی ناونیشان داوە و مامەڵەی بازاڕگەری لەگەڵ ناونیشاندا نەکردووە. ناونیشان لای ئەم شاعیرە بەپێی قەبارەی دەق و زیادەڕەوی و فریودان نابینرێت. ناونیشانە فریودەرەکان دەبنە هۆکاری پەرتی لە نەوان خوێنەر و نوسەردا و متمانە کەم دەکاتەوە. زۆرینەی ناونیشان و دەقەکانی شاعیر، خوێنەر کەمەندکێش دەکەن بە کەوماڵکردن و بەدواداچوون. چەواشەکەرنین و هەڵقوڵاوی پاش یان پوختەی ناوەڕۆکن. ڕەنجدەری شاعیر، هەرەمی ناونیشان و دەق خاوەن مۆرکی خۆیەتی و کارسازی تێداکراوە و ڕژدانە ڕووبەڕووی ناونیشان هەڵبژاردنی دەق بووەتەوە و چووەتە بنکەوە، لە هەمانکاتیشدا بەبەری نەبووە لە خاڵی لاواز و ناونیشانی ناهونەری.

سەرچاوە:
1-القرأن, الكريم، دار طيبة، الطبعة الاولى 1986.
2-سەباح ڕەنجدەر، دیوانی سەباح ڕەنجدەر بەرگی یەك و بەرگی دووەم، چاپخانەی تاران، ساڵی 2018.

عیشق لە شیعرەکانی: خالید باشبەاخیدا… نووسینی: ستار جەباری

شەهید شێخ مارف بەرزنجی دەڵێ:(لە ئەلفەوە تا یێ، هەموو شتێکی لە پێکدێ) وەلێ لەلای شاعیری عیشق و جوانی ، خالید باشبەاخی ، ” لە ئەلفەوە تایێ تەنها عیشقی لێ پێکدێ”و لەو باوەڕەدام خالید بە عیشق و جوانی خوڵقاوە، چوون هەموو شیعرەکانی کۆن و نوێ و کورت و درێژی تەنها لە قوتابخانەی عیشقەوە دەرچووە، مەولانای ڕۆمی ئاوها پێناسەی عیشق دەکات و دەڵێت“ عیشق پێناسە ناکرێت بەڵکو تاقیکردنەوەیە ” لێرەدا مەولانا هێندە بە جوانی ئاماژەی پێکردوە تەواو ئامانجەکەی پێکاوە تا ڕادەیەکی زۆریش ڕەنگە جوانترین وەسف بێت دەربارەی عیشق کە تا ئێستا لە ئەدەبیاتی جیهاندا بە عیشق

نوسرابێت ، كە مەولانا باس لەوە دەكات عیشق پێناسە ناكرێت مەبەستی ئەوە نی یە كە عیشق شتێكی هیچ و بێ مانایە بەڵكو دەڵێت عیشق هەندە جوان و پیرۆزە هەرچەندە پێناسەی بۆ بكرێت هێشتا پێناسەكان كەم و كوڕیان هەیە ،عیشق كلێكە چاوی دڵ دەڕێژێت. لە كن سۆفی، عیشق نهێنیی بوونە، ئاخر ئەوە عیشقە جیاوازیی لە نێوان ئەم و ئەودا دەسڕێتەوە و دوان بە یەك دەكات.

شاعیر خالید باشبڵاخی دەڵێ:

گوێم،خۆ من لەجێی عەقڵیش
عیشقی تۆ وا لەسەرمدا..
خۆ دەڵێن: ئەوین شێتییە،
حەزناكەم شێتی بەرمدا..!!

نەك بە تەنها خالید باشبڵاخی بەڵكو هەموو شاعیرانی كلاسیكی كوردی جەخت لەوە دەكەنەوە كە یەكەم هەنگاوی عاشق بوون ئەوەیە مرۆڤ بە تەواوی دەستبەرداری دونیا بێت ، ئەوەتا لەم هۆنراوەیەدا باشبلاخی بووەتە موریدی نالی و دەڵێ :

وەك چۆن “حەبیبە” وا لە نێو
ئاوێنەی عیشقی “نالی”دا..
جگە لە”تۆ”یش كەس نییە ،
لە خانەی خەیاڵی خالیدا….

..………………

لەرێیشدا خۆی خستۆتە پلەی باڵای عیشق و خۆی بە وەلی دێوانەیەكی تر لەقەڵەم دەدات و دەڵێ:

” دڵێك ، لێوانلێو لەبرین! “

………………

دڵێك ، جاران.. بەڕێڕەوییش،
ڕێی نەدەكەوتە..شاری خەم!
دڵێك،لە هی “وەلی”دەچوو،
عەوداڵ بوو،بۆ دیداری”شەم”!!

.………………

دڵێك،لە توولی تەمەنیا،
پەرستگای،هەر چاوی ئەو بوو
دڵێك،بە ئاستەم لێی دەدا،
ترپەی پێی هەنگاوی ئەو بوو..!!

.………………….

دڵێك، پەنجەكانی دەستی
بە پشكۆی داخا جزاوە..!

دڵێك، بەندى داوى عيشقەو،
خزاوەتە نێو سزاوە..!!
....
دڵێك،لێوڕێژ بوو ل□ ئەوين،
ئێستا شەڵاڵى برينە..!
ل□ نەورەسێك دەچێ و،ملى
لەژێر چەقۆى سەر بڕينە..!!؟؟

عيشق لە سەرچاوەى دڵ پەيدا دەبيت نەك مێشك و هزر هەر بۆيە عيشق لەسەر سۆز و عاتيفە وەستاوە ئەوانيش دوو فرمانن لە دڵەوە دەردەچن و زۆرجار وا لە مر□ق د□كەن يان گەشبين بێت كاتێك بە ئامانجەكەى دەگات يان ڕەشبين بێت كاتێك لە عيشقدا شكست دەخوات . هەروەك لەم چەند دێڕەى باشبڵاخى دەردەكەوێت و دەڵێ:

ئەوشۆ ، دەڵێى پيرى خەراباتم ئەز
مەستى بادەى چاوى مەيئاساتم ئەز
بۆنا پرسيت، لەحاڵى عاشقى ڕووت؟
تا بزانيت،چەند پڕخەم و ماتم ئەز
شەهيدى ڕێى ئەوينم ، ئاڵە…كفنم،
كوژراوى ، تيرى تيپى نيگاتم ئەز
لە خەرمەنى حوسن و جەماڵى تۆدا،
گەدايێكم ، بەتەماى زەكاتم ئەز
ماچى دەمى تۆم هەبێ،كەى وەك خدر
تينووى سەرچەشمەى ئاوى حەياتم،ئەز
چركەساتێك،خاڵيى نييم،لە خەياڵت،
دوورم ، وەلێ ، بەدڵ..هەر لەلاتم ئەز
كلى كۆى تۆڕى ناوێ چاوى “خاليد”
حەسرەتناكى خاكەكەى ژێرپاتم ئەز..!!!

بەلام ئەگەر بێت و لە مێشك و هزر سەرچاوەى وەربگرتايە ئەوا هەرگيز مر□ق عاشق نەدەبوو . لەگەڵ ئەوەشدا عيشق تەنيا بەماناى ئەوە نايەت ئيتر مر□ق عاشقى رەگەزى بەرامبەرى بێت! زۆر جاران مر□ق عيشق نيشتيمان و خودا لە دڵى چەكەرە دەكات و ئيتر ئەمانەش هەر عيشقن . هەروەها عيشق هەمە جۆرە پەيوەست نييە تەنها بە پەيوەندى نێوان مر□ق و مر□ق□و□ بە ڵكو زۆرجار عيشق لەنێوان مر□ق و نيشتماندا يان مر□ق و خودا يان مر□ق و بونەوەرێكى تر بوونى هەيە شاعيرانى كلاسيكى كوردى چەندين با بەتى شيعرى جوانيان لە سەر نيشتيمان و خاك نووسيوە.
ئەمانە عيشقى نيشتيمانن يان چەندان مەلا و شێخ و سۆفى شيعريان لە

سەر ئاین هۆنیوەتەوە ئەمانەش عیشقی خودان . لە عیشقدا هەمیشە دەردەسەری و دابڕان و ناخۆشی و جودایی هەیە، عاشق قەت ناگاتە بە مەقسەدی ئەگەر سەیری هەموو چیرۆکە عاشقانەکان بکەیت ئەوە زۆر بەڕوونی بەدیار دەکەوێت تاکو کۆتایی بەدوای یەکەوەن و بەیەک ناگەن دەبینین دواتر بە رووداوێکی تراژیدی یان مەرگ کۆتایی پێ دێت ، هەروەك لەم هۆنراوەیەی باشبڵاخی دەردەکەوێت:

سەرکردەی عاشقان منم لە گێتی دا،
نەك مەجنوونێك،
نێوی دەرکرد لە شێتی دا.
....

ئەوینی تۆ،
بووە بە مۆخ لە ئێسکم دا.
گوڵم وریابە نەخنکێی،
لە نێو زەریای فرمێسکم دا.

ئەگەر سەیری چیرۆك و داستانە کوردیەکانیش بکەین بەهەمان شێوەیە وەکو داستانەکانی خەج و سیامەند و شیرین و فەرهاد و مەم و زین و …هتد .وەکو ئاماژەم پێکرد لە عیشق دەبێت خۆت لە ئەقل بەدور بگریت بەجۆرێك هەر کاتێك ئەقل بیری کردەوە دەبیت تۆ سۆز و عاتیفە زاڵ بکەیت بەسەری تاکو عیشقکەت لەدەست نەدەیت ئەگەر عەقل پێوەر بوایە بۆ عیشق ئەوا هەرگیز فەرهاد پەنای بۆ کونکردنی کێوی بێستون نەدەبرد و کاتێك خوسرەوشا، مەرجی کونکردنی کێوی بێستونی بۆ فەرهاد دانا ، چونکە فەرهاد دەیزانی کێوی بێستون بەسەدان ساڵیش بە دەست و بازو یاخود بە قوڵینگ ناتاشرێت، بەڵام سۆز و عاتیفەی عیشقی شیرین زاڵ بوو بە سەر مێشکی فەرهاد بۆیە ئەم بریارە قورسەی قبوڵ کرد.
باشبڵاخی بەجۆرێکی باس لە فەرهادێکی تر دەکات، کە خۆی پاڵەوانی داستانەکەیە و دەڵێ:

پەنجەی شنەبایێك دەدات
ل□ پەنجەرەی ڕۆحی تەنیام!
پێدەچێت، بۆنی پرچی تۆی
هێنا بێت.. بۆ دڵی شەیدام..!!
....

ئەگەر ژیان هاوکێشە بێت،
ئەوا..تۆ..سین و، من..صادم!
لە کێوی بێستوونێدا ،
ئەز، تەواوکاری “فەرهاد”م..!!
....

هوزاری نێو گوڵزاری تۆم،
گوێ بۆ ناڵینم..ڕادێرە..!
ئازاری عیشقت کوشتمی،
بەس ب□ تەنیاییم بسپێرە..!!
....
کانیی باخی"بلکیان" بووم،
گۆزەی دڵت ، پڕنەکرد لێم!
حەزمدەکرد..بمخۆیتەوە،
پرچەکەیشت،تەڕنەکرد لێم..!!
....
ملوانکەی مرواریی ملی
خولیاو،خەون و،خەیاڵم بوویت!
تریفەی مانگی شەوگاری
تەنیایی و تفت و تاڵم بوویت..!!
....
ئەوشۆ، بێتۆیی..دەمکوژێ و،
کەسیش نییە بەدیارمەوە..
تەرمی ئەم عیشقە سەرشێتە
لەکام گۆڕا..بشارمەوە…؟!!!!!

لە شیعری کلاسیکی کوردی سەدان شیعر لە سەر عیشق نوسراون چونکە ئەوکات وەکو ئیستا نەبوو بەهۆی ئامێری دەنگ بە ئاسانی پەیامەکەت بگەیەنیت بە گوێی یار دەبوایە بەشێوەی شیعر هەستی خۆشەویستی خۆت بۆ بەرامبەرەکەت دەرببر□یبایە ئەوەتا وەڵی دێوانە کە عاشقی شەم دەبێت و دواتر بەیەك دەگەن بەلام بەهۆی کێشەیەکی کۆمەلایەتی لەیەکتر جیا دەبنەوە هێند عاشقی شەمە تەنانەت وەسیەت دەکات کەوا کێلی قەبرەکەی بەقەد بال□ای شەم بێت . باشبڵاخی ئاوها وەسفی شیتبوونی خۆی و قوڵبوونەوەی لە عیشق دەکات و دەڵێ:

ئەو دەمەی دێتە ژووانم، دڵ لەخەم خاڵیی دەکا
ڕۆحی تینووم،مەستی بۆنی عەتری بن‌باڵی دەکا
هەرکەسێ،ئاوری ئەوینێ،کەوتە خەرمانی سەری
هەروەکو مەجنوونی لەیلا،شێت و عەوداڵی دەکا
باخەوانێکم ل□ باخی حوسن و جوانیی دڵبەرا
هەرد□ پەنجەم خزمەتی جووتێ بەهێی کاڵی دەکا
دڵ،هەمیشە، بولبولی خۆشخوانی باخی فیرقەتە،
مەیلی ماچی گەردەنی و،خاڵی چەنەی چاڵی دەکا
پێمدەڵێ:صەبرت ه□ بێ"خالید"دەگەیتە مەقصەدت،
{صەبر ئەگەر بیخەیتە ناو هەنگوینەوە، تاڵی دەکا}*

*دوانیوەدێڕی هی شاعیر"صابری"ە.
....

ئازیزان ئەوەی سەرەوە مشتێکی بوو، لە نموونەی عیشق لە شیعرەکانی باشبڵاخیدا، دەنا دەریای عیشق نە ئەو سەری هەیە و نە شیعرە عاشقانەکانی کۆتایی دێ، و دەس بۆ هەر شیعرێکی بەرین لەوانتر عاشق ترە، لەکۆتاییدا پێمخۆشە ئەم شیعرەی خالید بکەمە دیاری و بەم شیعرە عاشقانە، کۆتایی بەم گەشتە شیعرییە بهێنم..

دە ساڵە،دڵم..لایەتی "

دە ساڵە ، دڵم لایەتی
ڕۆحم ، پاوانەی پایەتی
خاکی بەردەرکەی، نادا□م□
تەخت و تاجی پاشایەتی
سەرگەردان و سەوداسەرم
سەرم..پڕ لە سەودایەتی
بولبولی خۆشخوانی دڵم
عیشقی گوڵی گۆنایەتی
مەجنوونی سەحرای جنوونم
بێباکم..لە شێتایەتی
دەردی ئەوینم سەختترە
لەوکەسەی ئیبۆلایەتی
ئەو شاهی خووبانی منە
کوا ئاگای لە گەدایەتی..؟!
خوێنی"خالید"ی،خواردەوە
وەکو شەراب ، "تۆ"..شایەتی..!!!

ستار جەباری

کتێبی کوردی … نەژاد عزیز سورمێ

ئاستی ڕۆشنبیریی ، تەکنیکی چاپ ، بازاڕی بڵاوکردنەوە ، جوگرافیای خوێندنەوە و پێویستی ڕۆژگار

(1)

((ئینجا کێ زەوقی هەیە کتێب بخوێنێتەوە)) ئەمە قسەی گەنجێکی چاخی ئەنتەرنێت و کەناڵە ئاسمانییەکان و ئەوەی ناوی لێنراوە (ماسمیدیا) یە ..،
هەرچەندە ناتوانین ئەم حاڵەتە وێنەیەکی گشتی بدەینێ ، بەڵام خاڵیش نییە لە ڕاستی ..
زۆر بە سادەیی وەچەی ئێستا ئەوەندەی بایەخ بەشتە لاوەکیەکان دەدا ، ئەوەندە لەڕاست شتە جەوهەرییەکان کە مانایەك بەژیان دەدەن گەرم نییە .
(کتێب) ئەو قەوارەیەی کە لە سەرەتادا قوڕ بووە و دەسنووس ، پاشان (ئینجا بە هەر هۆیەك بووبێ) وردە وردە لە پێستی ئاژەڵ و داری خۆشکراو نووسراوەتەوە تا بەو حاڵەی ئێستای گەیشتووە کە بەهۆی تەکنیکی سەردەم چاپ دەکرێ ، بریتییە لەچەند لاپەڕەیەکی پێکەوە نووساو بە قەبارە و زمان و ڕووپێوێکی دیاریکراو بابەتێك

یان چەند بابەتێکی تێدا دەخرێتە ڕوو بە مەبەستێکی ئەبستمی بۆ وەچەی ئێستا و هێشتنەوەی لە زاکیرەی مێژوودا بۆ وەچەکانی ئایندە و پێکهێنانی بزاڤی زانیاری لە پرۆسەی گواستنەوەیدا لە بەرەیەکەوە بۆ بەرەیەکی ترو کەڵەکە پێکردنی مەعریفەت …

کتێب: ئاودەنگێکی دڵسۆزی زەمانی تەنیایی ، زەمانە ئەنگوست لە چاوەکان و ڕۆژگارە غەدر لێکراوەکان .. کتێب هاوڕێ و هاودەمی ئازادی لە سەردەمی کۆیلایەتیدا لە کەش وهەوای نیگەرانی لەناخی دڵەڕاوکێ و ڕەشبینیدا ئومێد و دڵنیاییمان دەداتێ ..

تۆ بڵێی دوای ئەو پەرەسەندنە تەکنۆلۆژییەی هێڵیەکانی پێکگەیشتن ، ئەویش سایلی ڕۆژنامەگەریی نووسراو کەوتبێتە بەر هەڕەشە و مەترسی..

بڵێی ئەو چرایە گەشەی شارستانیەت لە ناو ژاوەژاوی بێسەروبەری سەردەمدا بەرەو کزبوون و کوژانەوە بچێ ؟

ئەی بۆ ئێمە هێشتا کتێبخانەیەکی لەو چەشنەمان نییە پشتی لێ بکەینەوە و ئاسوودە لێی پاڵ کەوین.. داخۆ تەکلیفمان چی دەبێ و چۆن دەبێ ، ئەگەر لەو ئاستانەی هیواوە نزیك ببینەوە و (بە هەر ئەگەرێك هەیە) خێری چەندین ساڵەی ئاوا بوومان سەرلەنوێ هەڵبێتەوە؟

ئەم پرسیارانە و زۆری دیش پێشەکی لە دەسەڵاتی خۆماڵی دەکرێ لەوەی دەچێتەوە ناو بازنەی پەروەردە و کلتوورییەوە .

(2)

دیارە ئامارێکی باوڕپێکراوی کتێبی کوردیمان لەبەر دەستدا نییە بتوانین چاکی لەئاسایی و بەرەژێرتر جیا بکەینەوە و ئاستی ڕۆشنبیری و مەعریفی و گرینگ وگرنگتر و گرینگترینیان دیاری بکەین ، لەوەی زیاتر کە کاتی خۆی خوالێخۆشبوو مامۆستا مستەفا نەریمان چاپی کردووە هەروەها ڕەنگڕێژێکی ئەو کتێبانەی دوای ڕاپەڕین چاپکراون .

ئەم سەر قەڵەمە لەو ئاقارانەوە سەرچاوە دەگرێ :

پێش ڕاپەڕین کە دەوڵەتی عیراق تەواوی ڕۆشنبیری و کولتووری کوردی خستبووە ژێر ڕکێفی گەمارۆی سانسۆرەوە بەڵام دیسان لێرەو لەوێ ، بەهەر هۆیەك بوو ، بەتایبەتیش بە هەوڵ و کۆششی نووسەرانی کورد و هەندێ لەو بەرپرسە کوردە حکوومەتییانەی کە ویژدانێکیان تێدا مابوو… کتێب بڵاودەکرانەوە… لەو سەریشەوە خوێنەری کورد هەبوو ، جگە لەوەی ئەنگیزەی نەتەوایەتیش لەو سەردەمە دا ، ڕادەی خوێنەری لە ئاستێکی بەرزدا نیشان دەدا کەکتێبی کوردی هەڵمێن و بازاڕێکی گەرمی هەبوو .

ئەو کتێبانەی لە حەفتا و هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا چاپ کراون ئەگەر ڕێژەبەندی بۆ بکەین ڕەنگە 60% ی کتێبی شایان و لە جێی خۆیدا بووبن بەتایبەتیش ئەوانەی بەگشتی لەبارەی ئەدەب و کولتوور بوون ، چونکە بێگومان ئەوەی پەیوەندار بەبیروبۆچوون و فیکر و فەلسەفە و هوشیارکردنەوەوە بە کوردی ، لە لایەك بە هۆی مەقەستی سانسۆر لە لایەکی دی بە هۆی بێ ئیمکانییەتی ماددی نووسەری کورد و لە هەمان کاتدا بەهەند نەگرتنی یا هەندێ جار پێ نەوەستانی بەم جۆرە بوارانە ئەوسا مومکین نەبوو .

(3)

پێش ڕاپەڕین کتێبی کوردی بەو ڕەنگە بوو… پاش ڕاپەڕین و سەردەمی ئازادی کە بەهەموو پێوانەیەك بەسەردەمی زێڕین دادەنرێ لە ڕووی(بڵاوکردنەوە) ، بەڵام دیسان بەداخەوە کاڵا لە قەد باڵا نەبووە و ئەوە نەبووە پێویستی ڕۆژگار دەیسەپێنێ ، لەگەڵ ئەوەی چەند دەزگایەکی تایبەت بە چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبیش دامەزرێنران لە بڵاوکراوەکانیاندا دەردەکەوێ پێ ناچێ بەرنامەیەکی ئەوتۆیان هەبێت یا هەبووبێت کە لەپێویستی ڕۆژگار و کتێبخانەی هەژاری کوردییەوە بەهرەگر بووبن.. بەڵکو زیاتر بۆ بەرنامەیی و نزیك و دووری لەفڵانە نووسەر و فڵانە دەزگای پێوە دیاربووە ، جگە لەقەڵەمڕەوی سیاسەت… هەر چەندە ڕۆڵی هەندێ لەو دەزگایانە نادیدەش نەبن .
ئەوەی بڵاوکراوەتەوەش لە دەزگا حزبی و حکوومیەکان بووە ، لێرەشدا کەرتی تایبەتی ئەو کاریگەرییەی پێوە دیار نەبووە ، (مەگەر لەمەودوا).

ئەو کتێبانەی دوای ڕاپەڕین چاپکراون بەگوێرەی ساڵانی حوکمڕانی بەغدا لەڕووی چەندایەتییەوە کەم نین ، بەڵام لە ڕووی ئەوەی کتێبخانەی کوردی چی پێویستە بۆی بکرێ ناتوانین بڵێین شتێکمان کردووە لە کەش و هەوای ڕاپەڕین و سەردەمی دەسەڵاتی نیشتمانی بوەشێتەوە ، بەتایبەتی ئەو لایەنانەی کە تا ئێستاش کەلێنن لە کتێبخانەی کوردی دا ، بەنموونە:
کلاسیکیایەتی جیهان لەوێنەی فیکر و فەلسەفە و ئەدەبیات و مێژوو و ئارکیۆلۆژیا و کۆمەڵناسی و سایکۆلۆژیا و زانستە پەتیەکانی دیکەی لە وێنەی فیزیا و کیمیاو زیندەوەرزانی و ئەندازەو ماتماتیك و تاد ..
ئەگەر بێینە سەر بازاڕیش کتێبی کوردی ئەو بازاڕە بەهەڵمێنەی نەبووە و نەماوە ، ئێستاشی لەگەڵدا بێ ، تەنانەت لەچاو ئەوان ڕۆژانەشدا ، سەردەمی حوکمی ئەوسای بەغدا ، کە کتێب ڕەنگە بە

ئەنگیزەی نەتەوەییەوە بازاڕی پەیدا کردبوو… دیارە بازاڕیش کەم و زۆر پەیوەندی بە جوغرافیای بڵاو کردنەوە هەیە… لەوەشدا جوغرافیای بڵاوبوونەوەی کتێبی کوردی هێشتا لەچاو خۆی سنوردار و پابەندی چەندین ئەگەری سیاسیشە لە هەمان کاتدا نەگەیشتووە بەو ئاستەی قازانجێکی بۆ سەر ئێشەی بەدواوە بێت تا وەك چەندین کاڵای تر بە قاچاخی ئەو سنوور ئەم سنوور ببەزێنێ و ڕووبەری بازاڕی فراوانتر بکا (کە ئەوە لە هەشتایەکانی سەدەی ڕابردووکەم و زۆر هەبووە) ئەمەش لە گرفتە لەپێشینەکانی بڵاوبوونەوەی کتێب و ڕۆژنامەی کوردییە کە ئێستاش هەر ماوە .

ئێمە لە باسی ئاستی ڕۆشتبیری کتێبی کوردیدا کە پێداویستی سەردەم سەپاندوویەتی ، گوتمان کتێبخانەی کوردی لە زۆر لایەنی گرنگی کولتووری و شارستانیەتی دنیادا هەژارە .. لێرەدا دامەزراندنی دەزگایەك بگرە چەند دەزگایەکی تایبەت بە وەرگێڕان پێویستیەکی سەردەمە، بەوەی هێشتا بزاقی وەرگێڕان لە کولتووری کوردیدا لە کێششی تاکەکەس تێنەپەڕیوە کە پێویستە بە پێی چەند دامەزراوەێکی ڕێکخراو و بەرنامە بۆ داڕێژراو بێت… بەتایبەتی لە ڕۆژگارێکی وەك ئەمڕۆ کە تەکنەلۆژیای سەردەم هەموو بوارەکانی گرتووەتەوە…
وەرگێڕانیش وەك لە تاقیکردنەوەی میللەتاندا دەرکەوتووە پردێکی بە هێزو گرنگە لە پێك بەستنەوە و ئاڵوگۆڕی کولتووری مرۆڤایەتی و هۆیەکی لە پێشیشە لە پەرەپێدان و نوێکردنەوەو دەوڵەمەند کردنی خودی زمانەکەمان .
ئێمە پێویستمان بە وەرگێڕی وا هەیە وەرگێڕان بکاتە پیشەی سەرەکی خۆی ، پێویستمان بە ڕەنگڕێشتنی بەرنامەیەکی تێروتەسەلی وەرگێڕان هەیە بە ناونیشانێکی لەوێنەی (هەزار کتێبی وەرگێڕدراو) سەرەتای دەسپێك بێت و بایەخی تایبەتی لەڕووی مادی و مەعنەویەوە بە وەرگێڕ بدرێ ، ئەم ڕەوتەش ڕێی خۆی وەرناگرێ ئەگەر کەرتی تایبەتی بەشدارییەکی جیدی تێدا نەکا .

بەڵام کەرتی تایبەتیش لە کوردستان بەداخەوە هێشتا نەگەیشتووە بەو ئاستە فەرهەنگییەی مەسەلەی ئینتیمای نیشتمانیی پاڵی پێوەبنێ بەشداری لە پڕۆسەیەکی فەرهەنگی لەو چەشنە بکا… کەواتە دیسان ناچارین بگەڕێینەوە بۆ کەرتی گشتی کە لە حکوومەتی هەرێمدا خۆی دەنوێنێ ، لەو ڕوانگەیەوە هەقە حکوومەت ڕێگاچارەیەك دابنێ ، بۆ ئەم مەبەستە کە بەشێکی گرنگ و مێژوویی لە هەستانەوە و پەرەپێدانی کولتووری نەتەوایەتیمان پێك دێنێ… دامەزراندنی دەزگای تایبەت بە وەرگێڕان بۆ کوردی ، دەزگایەکی فراوانی باوەڕپێکراو کە دەوڵەت

پشتیوانییەکی جیددی بکا و بە مەسەلەیەکی بە بایەخ و ستراتیژییەوە لێی بڕوانێ .

دەزگای لەم جۆرە ڕێگە چارەیەکیش دەبێ بۆ پڕکردنەوەی کەلێنەکانی کتێبخانەی کوردی ئەگەرێکی کارایشە لە فەراهەم کردنی سەرچاوە و ژێدەری پێویست بۆ قوتابی و خوێندکاران و کارێکی بۆ وێنەش لە پەرەسەندن و گەشەی زمانەکەمان دەکا ..

گومانی تێدا نیە ئەوەی دەزگای لەو چەشنە دابمەزرێنێ حکوومەت بێ یان کەرتی تایبەت لە دواڕۆژدا گرەو دەباتەوە ، بەوەی پێشکەوتن و لەگەڵهاتنەوەی شارستانیەت بەبێ پرۆژەیەکی بەربڵاو و هەمەلایەنی وەرگێڕان شتێکە نزیك لە مەحاڵ .

لە ڕووی هونەری دەرهێنانیشەوە ، ئەگەر سەرنجی کتێبخانەی کوردی بدەین تەماشا دەکەین، هونەری دەرهێنان و تەکنیکی چاپ بەهەمان ئەو هەوراز و نشێوانەدا تێپەڕیوە ، بوارەکانی دیکەی کولتووری پێداچووە…

جارێ پێشەکی چاپخانە سەبارەت بە زۆر ئەگەرەوە ، لە پێشەوەشیان دواکەوتوویی وڵات بەدرەنگەوە هاتێتە عێراق

وەك (د. خلیل سابات) یش لە کتێبەکەیدا مێژووی چاپ لە ڕۆژهەڵاتی عەرەب ئاماژەی پێدەدا بایەخ نەدانی داگیرکاری تورك لەوەی پەیوەندی بەکوولتوورەوە هەیە و ڕێگاگرتنی لەهاتنی هەموو هەوایەکی شارستانیەتی نوێ …

بەم پێیە کوردستانیش کە لەدواییدا بەشێکی گرنگی بە عێراقەوە لکێنرا لەو گەمارۆیە کولتووریە بێبەش نەبووە ، درێژەیشی کێشا تا بەرپابوونی بزاڤە یەك بەدوای یەکەکانی کوردستان ، لە پێشەوەشیان شۆڕشی ئەیلوول… لەم هاتووچوویە و کەین و بەینەشدا ئەوەندەی ناوەرۆك مەبەست بووە ئەوەندە شێوە و تەکنیکی چاپ لەکتێبی کوردیدا مەبەست نەبووە ، مەگەر هەندێ لەو کتێبانە نەبێ کەلە هەندەران لە چاپدراون ..

(4)

سەرەتای شەستەکان بۆ کتێبی کوردی دەتوانین لە زۆر لایەنەوە بە دەسپێکێك بژمێرین بە تایبەتیش لە ڕووی

چاپ و هونەری چاپکردنەوە… چونکە توانای چاپخانەکان هەر ئەوەندە بوو… کە سەرەتا پیتڕیزکردن بەدەست بوو ، چاپیش بەهۆی ڕێگای پرێس کە هەم لە چاپدا لەسەرخۆ بوو هەم زۆر جار دەبووە هۆی دڕاندنی کاغەزەکە… جگە لەوەی خێرایی هەڵمشتنی مەرەکەبیشی بەو ڕادەیە نەبوو بتوانرێ دەستبەجێ بخوێنرێتەوە ، یاخود لە سەریەك کەڵەکە بکرێ و لاپەرەکان یەکتر پیس نەکەن…

لە ڕووی دەرهێنانیشەوە کتێبی کوردی ئەگەرچی هەندێ وێنە و تایپۆگرافیای بەشێوەی کۆلێینی تێدا بەکارهاتووە ، بەڵام دەرهێنانی هونەری تێدا خاکەڕاو هەروایی بووە…

بەرگیش بەهەمان شێوە ، سادە و لە ڕووی هونەرییەوە هەژار بوو ، ئەم حاڵە وادەڕوا تاوەکو سەرەتای حەفتاکان و ڕاگەیاندنی ڕێککەوتننامەی ئاداری 1970 .. ئەگەرچی تاك و تەرا لەم لاو لەولا لەدوادواکانی ساڵانی شەستیش هەندێ کتێب دەرچووبن لە ڕووی تەکنیکی چاپ و هونەری دەرهێنان و بەرگەوە ڕووی ئەوەیان هەبێت بێنە ناو کتێبان ، بەڵام لە 1970ـەوەو پاش بڵاوبوونەوەی ئامێری چنینی لاینۆ و ئەنتەرتایپ و پاشانیش پەیدابوونی چاپی ئۆفسێت، ئیتر کتێبی کوردی لە ڕووی تەکنیکی چاپەوە هاتە قۆناخێکی تر .

بەم جۆرە لەگەڵ پێشکەوتنی ڕێگاکانی چاپ کتێبی کوردیش لە ڕووی هونەری دەرهێنان و تەکنیکی چاپ پێشکەوتنی زیاتری بەخۆوە دی بەتایبەتیش ئەو کتێبانەی لە چاپخانەکانی بەغدا لە چاپ دەدران .

ڕاپەڕینیش وەك وەچەرخانێك بوو بۆ کتێبی کوردی بە تایبەتیش لە ڕووی هونەری چاپکردنەوە…

ئێستا ئەو کتێبانەی لە کوردستان لەچاپ دەدرێن هیچیان کەمتر نیە چ وەك دەرهێنان یاخود چاپ لەگەڵ ئەو کتێبانەی لە دەزگاکانی هەندەران بەنوێترین ڕێگای کۆمپیوتەری چاپ دەبن ،

تەنانەت ئێستا بە دڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین هونەری دەرهێنان و چاپی ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێبی کوردی لە کوردستان لە پێشترە لە ناوەڕاست و باشووری عێراق .. ئەمەش بێگومان بەڵگەیە بۆ ئەوەی مرۆڤی کورد هەر وەختێ بواری بۆ بڕەخسێ دەستەوەستان نییە و دەتوانێ لە هەموو ڕوویەکەوە جیهانبینینی خۆی هەبێ و لاسەنگیەکان ببڕێنێ و هەوڵی ڕاستکردنەوەیان بدا و لە پارسەنگی هاوکێشەکان بگات .

(5)

ئەمڕۆ کتێبی کوردی بەهۆی زۆر ئەگەران لە پێشەوەشیان بەهەند نەگرتنی لایەنە پەیوەندیدارەکان کە لە دەزگاو دامەزراوە بەرپرسەکانی تایبەت بە پرۆسەیەکی ئاوەهاوە و کە بە ئاشکرا ماکینەی میدیایەکی قەتیس لە بازنەی گەمەکانی سیاسەتدای لەپێشتر گرتووە هەروەها کاڵ بوونەوەی دەوری جارانی نووسەرانی کورد لەو ڕاستەدا (بە گەڵێك هۆوە کە لە مووقەڵێشان ون نین) و ئامادەیی بەرفراوان و بەر بەڕەڵای (ئەفیونی ماسمیدیا) لە کۆمەڵگەیەکی دواکەوتووی بەرهەمنەهێن و بەکاربەری وەك هی ئێمە و کورتهێنانی پرۆسەی پەروەردە و خوێندن تا ڕادەیەکی نکۆڵیلێنەکراو و

بێسەروبەری بەرنامە و نەخشەکانی ، کتێبی کوردی داوەتە پاشەوە و لە قاوخێکی تاك ڕەهەندیدا گیری کردووە بەوەی ئەوەی جێی قسە و باسانە یا ژانرێکی دیاریکراوە یاخود ئەو کتێبانەن کە ڕووکەشن و لانی کەمی مەعریفە و پێویستی سەردەمیان تێدا نییە .. جوگرافیای بڵاوکردنەوەش لەو لاوە بوەستێ ، کە وای لێ هاتووە سەرەڕای ئەوەی زۆربەی نووسەران کتێب بە تیراژێکی زۆر کەم (کە ئەویش گرفتێکی دیکەیە) لە حسابی خۆیان لە چاپ بدەن ، بڵاوکردنەوەیشیان لەسەر خۆیانە و تا ئێستا دەزگایەکی دابەش کردنی گشتیی (بۆ هەمووان نییە) ، کتێبخانەکانیش کە هەمیشە تەنیا مەسەلەی قازانج و زەرەریان لە پێش هەموو ئیعتوبارێکی دی داناوە (کە هەقی خۆیانە) ، بەڵام سەیرایەتییەکە لەوە دایە ئەگەر کتێبیشت لێ وەر بگرێ ،فلسی ئەحمەڵت ناداتەوە و هەر جارەی بە بیانوویەك بە عالەمی ئاشکرا حەقت دەخوا (نێشی گیانیان بێ) ، هەر بۆیەشە کە ئێستا بووە بە باو نووسەران کتێبەکانیان بە خۆڕایی لە کۆبوونەوە و ئاهەنگان دابەش دەکەن ، ئەوانیش هەقی خۆیانە ئەدی چی بکەن و چۆنی بگەیێننە خوێندەواران ، هەر چەندە من وەکو خۆم لایەنگیری ئەم بە خۆڕایی دابەشکردنە نیم .ئا ئەمەیە حاڵی ئێستای کتێبی کوردی .. تۆ بڵێی هەبن بیرێکی لێ بکەنەوە و
بە هەندی بگرن و خەمێکی لێ بخۆن ؟؟

-________________________

ئاماژە

- دیارە ئەوەی لێرەدا مەبەستە کوردستانی بە عیراقەوە لکێنراوەێ ،
  چونکە بێگومان هەر پارچەیەك تایبەتایەتی و مێژوو و گرفتی خۆی لەم ڕووەوە هەیە .
- ئەم سەرەقەڵامانە ساڵی 2005 لە ڕۆژنامەدا بڵاوکراونەتەوە .

بیـــرۆوێری جێلاد و ڕاوێژکـــار …

ئاسۆكمال

مەلا بەختیار لە كتێبی "لەبری بیرەوەری"دا دوكارەكتەری یەكێتی زەق كردۆتەوە كە یەكێكیان نەوشیروان مستەفایە وەك جەلادی كۆمۆنیست و نەیارەكانی خۆی ، وە دووەمیان شەخسی مەلا بەختیارە وەك چەپێك وئازادیخوازێكی ناو یەكێتی. بێگومان لە ناساندنی كارەكتەری یەكەمیاندا سەركەوتوو بوە چونكە نەوشیروان وتە و كردارەكانی لە كاتی ژیانیدا هیچ نەشاردۆتەوە و خۆی شانازی بەو دەوری جەلادیەوە كردوە لە ژێر ناوی شۆڕشدا. بەڵام مەلا بەختیار لە ناساندنی كارەكتەری خۆیدا مێژووی كۆمەڵەی ماركسی-لینینی و كۆمەڵەی ڕەنجدەران و ئا□□ای شۆڕشی بەكارهێناوە بۆ داپۆشینی دەورێكی ڕاستەقینە كە لە ٣٠ ساڵی ڕابردووی دەسەڵاتداری یەكێتیدا ئەو وەك ڕاوێژكارێكی جەلادەكان دەوری گێڕاوە.

ئێمە، خەسرەو سایە و من، لە نامیلكەیەكدا لە ساڵی ١٩٩٢ كاتێك مەلا بەختیار بانگەوازی گەڕانەوەی چەپەكانی دەكرد تا لەگەڵیدا بچنە ناو یەكێتی نیشتمانیەوە، پێمان وت كە تۆ جگە لە بونە ڕاویژكارێكی تاڵەبانی و حزبە سەركوتگەرەكەی هیچی تر ناكەیت.

كارەكتەرەكان و كارەكانیان هەرچەند گرنگ بن لە ناساندنی مێژوودا بەڵام ئەوە خەباتی چینەكان و ململانێ سیاسیەكانیانە كە پێناسی دەور و جێگەی تاكەكان دەكا. دەوری ئەم كارەكتەرانەی یەكێتی دەبێ لە جەرگەی ئەو خەباتە چینایەتیەی كوردستان و دەوری یەكێتی نیشتمانی لەوێدا دیاری بكرێ.

كۆمۆنیزم لە كوردستان وەك بەشێك لە سیستمی سەرمایەداری جیهانی، وە وەك باقی شوێنەكانی تری جیهان، لە ژێركاریگەری س□قی□ت و چیندا گروپە سیاسی و ڕۆشنبیریەكانی شیوعی و ماوی تیایدا دەركەوتن.

كۆمەڵەی ماركسی – لینینی كوردستانیش وەك بەشێك لەم واقعیەتە پێكهات لە هێزی ڕادیكال و كۆمۆنیستی ڕۆشنبیران و خەڵكی كرێكار و زەحمەتكێش دژی حكومەتی بەعس و ناكۆك بە دەسەڵاتی عەشیرەتی و بنەماڵەیەیی بارزانی و دژی ڕێبازی ٦٦ی جەلالی و هاوكات ڕەخنەگر لە دۆستایەتی و بەرەی حزبی شیوعی لەگەڵ بەعس و پاشكۆیەتی ب□ س□قی□ت بوون.

بەڵگەكانی ئەم نوسەرە باسی چۆنیەتی زاڵبوونی باڵی جەلالی و نەوشیروان دەكا بەسەر كۆمەڵەی ڕەنجدەراندا و سوود وەرگرتنی ئەم سەركردە ناسیونالیستی و بورژوایانەی لەم هێزە ڕادیكاڵەی كۆمەڵەی ماركسی – لینینی دەكا. بێگومان بەرنامەی بەرەی ناسیونالسیتی و پۆپۆلیستی كۆمەڵە بوە زەمینەی ئەوەی بورژوازی كورد بتوانێ كە ئەم

هێزە نوێی یە شۆڕشگێڕە بخاتە ناو چوارچیوەی حزبێکی بورژوازی ناسیونالیستی خۆیەوە لە ڕێگەی پاکتاوکردن و زیندانی کردن و سەرکوتکردنەکانەوە.

لە کاتێکدا شۆڕشی ئێران و حزبی کۆمۆنیستی ئێران و کۆمەڵەی سازمانی کوردستانی ئەو حزبە لەسەرەتای هەشتاکانەوە کاریگەریان لەسەر چەپ و کۆمۆنیزم لە کوردستانی عێراق دانا جیابونەوەی زۆربەی کۆمۆنیستەکان لە کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان ڕویدا و گروپە کۆمۆنیستیە جۆراوجۆرەکان دروست بوون. ئەم واقعیەتە کاریگەری لەسەر کەسانی کۆمۆنیست و ڕادیکاڵی شاخ و پێشمەرگایەتی ناو یەکێتیدا دانا و “ئاڵای شۆڕش”یش لە ژێر کاریگەری ئەم دۆخەدا دروست بوو . خۆپیشاندانەکانی خوێندکارانی شارەکانی سلێمانی و کەرکوک و هەولێردا کۆمۆنیستەکان وەک کەسانی چالاک دەرکەوتن لە ساڵی ١٩٨٣-١٩٨٤دا، پەردە لەسەر ڕووی سیاسەتی سەرکردایەتی بورژوازی کورد زیاتر هەڵماڵرا بەتایبەت لە کاتێکدا یەکێتی نیشتمانی خەریکی گفتوگۆبوو لەگەڵ بەعس. یەکێتی نیشتمانی لەو کاتەوە دژ بەم کۆمۆنیزمە تاقم و تفەنگی بەست بوو و هەرچیەک بۆنی ئەم کۆمۆنیزمە و ئۆپۆزسیۆن بوونی دەسەڵاتەکەی لێ بهاتایە بێ ئەملا و ئەولا و بێ سڵەمینەوە سەرکوتی دەکرد. ئەوەی لە شاخ بە “ئاڵای شۆڕش” ی کرد لە شاریش بە شوراکان و حزبی کۆمۆنیستی کرێکاری کرد.

بەڵام مەلا بەختیار، کە جگە لەم خەمخۆریە بۆ پۆست لە دەسەڵاتێکی سەرکوتگەری کوردیدا هیچ ئامانجێکی تری نیە، ئەو لە دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١ ەوە کەوتە هەڵپە بۆ وەرگرتنی پۆستێک وەک ڕاویژکارێکی تاڵەبانی. ئەو ئەمڕۆش کە گلەیی و ڕەخنەکانی دەبیستین جگە لە نیگەرانی لە پۆستە خانەنشینیەی “ئەنجومەنی باڵای سیاسی” هیچی تری مەبەست نیە. ئەوسا و ئێستاش ڕەخنە و کێشەکانی هیچ پەیوەندی بە بەرژەوەندی وماف و ئازادیەکانی خەڵکی کوردستان ، وە یاخود بەو مێژووەوە نیە کە چەپ و کۆمۆنیزم لە کۆمەڵەی مارکسی – لینینی یەوە تا ئێستا هەیبوە.

لەم ٣٠ ساڵەدا ئەم کارەکتەرە کە بوەتەوە بە ڕاوێژکاری تاڵەبانی و کارگێڕی یەکێتی بوە بوەتە بەشێک لەو دەسەڵاتەی خەڵکی کرێکار و فەرمانبەر و کەم دەرامەتی کوردستان دەڕوتێنێتەوە و دەچەوسێنێتەوە و ئیتر هیچ ئیدعایەکی کۆنی ئەم کەسە تاوانی ئەم ٣٠ ساڵەی سەرکوت و شەڕ و کۆنەپەرستیە دانا پۆشێ.

کاردانەوەکانی بزوتنەوەی گۆڕانیش بەرامبەر بە مێژووی تاوانەکانی سەرکردەکەیان جێگای سەرسوڕمان نیە چونکە میراتگری کەلتووری پیرۆزکردنی تاوانکاریە بەرامبەر بە ئازادی سیاسی ڕوو بە نەیارەکانی و هەر ئەمەش کردویەتیە دەستە خوشکی دەسەڵاتی یەکێتی و

پارتی.
ڕاستییەکانی مێژووی خەباتی خەڵکی زەحمەتکێش وئازادیخوازی کوردستان لە پێناو ئازادی و یەکسانیدا پەیوستە لە بیرەوەری ئەو کەسانەدا بەدوایەدا بگەڕێین کە دوورن لەوەی دەوری جەلاد و ڕاویژکارەکانی دەسەڵاتی کوردایەتییان بینیبێت. ئەم مێژووو و بیرەوەریە شۆڕشگێڕانانە پەیوستە لە لایەن شۆڕشگێڕانی خەباتی چینایەتی دژی دەسەڵاتی حزبە سەرمایەدارەکانی کوردستانەوە بنوسرێتەوە تابێتە هوشیاریەکی زیندووی هەڵسوڕاوان و خەباتکارانی ئازادی و یەکسانی لە کوردستاندا.

ئاسۆ کمال

خوێندنەوەیەك بۆ ڕۆمانی "بەڕێگاوە"ی دڵشاد کاوانی … نووسینی: د. مستەفا ساڵح*

منیش (نارسیسم)، ڕۆمانی بەڕێگاوەم خوێندەوە، نووسەر (ئەوی نارسیس) لە ڕێگەی تواناکانییەوە کەمەندکێشی کردمە ناو جیهانێکی تایبەت، جیهانێك نزیك لەوەی (جەیمس جۆیس) لە ڕۆمانی (وێنەی هونەرمەند لە تافی لاویدا)، جیهانی خەیاڵ و فەنتازیا و گەمەکانی ڕۆح، گەمەی خود لەگەڵ جەستە، خۆشەویستی و ڕقبوونەوە، خودپەسەندی و دژەخودی، مەرگ و زیندەگی و بێداری و شەونخوونی… هەڵکشان و داکشانی ئەمانە و چەندان لایەنی تری پەیوەست بە هەست و خولیا و ئازار و چێژەکانی مرۆڤەوە. لەمانەش گرنگتر گەمەی زمان و تەکنیك و شێوەی نووسین، کە مایەی تێڕامان و شایەنی هەڵوەستە لەسەرکردنن. بۆیە هەوڵمدا هەندە وردە سەرنجی کورت لەم بارەیەوە بخەمە ڕوو، چونکە بە دیارکردن و کردنەوەی کۆدەکانی نووسین و گێڕانەوە، خوێنەر ئاسانتر لە خوێندنەوەی دەقەکە دەگات و هەرسەرنج و تێبینییەکیش لەم ڕووەوە یارمەتیدەرێکی باش دەبێت بۆ نووسەر.
ئەوەی ئەمە لێرەدا دەمانەوێت باسی بکەین ، هەندێ هۆکار و ئامراز و تەکنیکی بواری گێڕانەوەن، نووسەر کەم تا زۆر لە گێڕانەوەی

ڕووداوەکاندا سوودی لێوەرگرتوون، گێڕانەوەکەی خۆی پێ تەکمە و بەهێزکردووە.
- لەڕووی گێڕانەوەوە ڕۆمانەکە بەسەر چەند پاژێك دابەشکراوە، گێڕەرەوەی هەمانشتزانی بەشدار لە ڕووداوەکان، پاژەکانی (1 – 4) مان بۆ دەگێڕێتەوە، هەر لە پاژی یەکەم و لە وشەی یەکەمەوە خۆیمان بۆ ئاشکرا دەکات و دەڵێت: " من نارسیسم… من دوای تەواو کردنی ئەم ڕۆمانە دەستبەجێ، ….” ڕۆماننووس لە ڕێگەی درووستکردنی گێڕەرەوەی هەمانشتزان، (بارت) گووتەنی:”لەکاغەز درووستکراو”ەوە سەرجەم ڕووداوەکانی ئەو پاژانەمان ، سەرکەوتووانە بە نەفەسێکی درێژی گێڕانەوە، بۆ دەگێڕێتەوە، پاژەکانی (5 – 8) لە ڕێگەی گێڕەرەوەی هەمووشتزانی چاودێر بەسەر ڕووداوەکان، دەگێڕێتەوە،(فلۆبیر) لەبارەی ئەو جۆرەی گێڕەرەوە پێی وایە کۆنترین دەقەکانی گێڕانەوەی پێ گێڕدراونەتەوە و خاوەن دەستەڵاتێکی ڕەهایە و زانیاریی لەسەر ورد و درشتی ڕووداوەکان هەیە، نووسەر زۆر هەستیارانە و دووربینانە توانیویەتی لەسەرجەم ڕۆمانەکەدا بەگوێرەی پەیوستی ڕۆڵەکە بەسەر هەردوو جۆری گێڕەرەوەکە دابەش بکات، لە هیچ جێگایەکی گێڕانەوەکەیدا درکمان بەوە نەکردووە، لە بەتوانایی و تەنگەنەفەسی دەرگای گێڕانەوەکەی داخستبێت، زۆربەی جاران داشی گێڕانەوەکەی بەسواری جێهێشتووە، ئەگەرچی لە هەندی شوێندا، بەتایبەتی کە گێڕەرەوەی هەمووشتزان ڕووداوەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە، تارمایی نووسەر لە پەنا هەندێك لە بیروڕاکانەوە دیارە، بەتایبەتی کاتێك دەیەوێت هەندێك باسی فەلسەفی و فیکری لەسەر زاری کەسایەتییەك دەرببڕێت ، کە لە ئاستی بیرکردنەوەی ئەو کەسایەتییە نین، وەك ئەوەی لە لاپەڕە (120) لەسەر زاری (شەمراز) ی کارکەرو پشتشۆری حەمامەوە ، کردوویەتی، چونکە تا ئێرە (شەمراز) ئەو دەرفەتەی بۆ نەڕەخساوە کە بخوێنێت و ببێتە عاریفێکی گەورە، وەك دواتر پێی دەگات.
هەر سەبارەت بە گێڕانەوەوە نووسەر لە زۆر شوێندا، بە گوێرەی پەیوستی سوودی لە تەکنیکەکانی (پێشخستن و پاشخستن) وەرگرتووە.
- (خۆدواندن) ڕێگایەکی ترە لەڕێگا پەیڕەوکراوەکانی گێڕەرەوە، بەو پەودانگەی کە زۆربەی ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە بەلای سایکلۆژیاوە دەچن، بۆیە بە بڕوای ئێمە پەیڕەوکردنی ئەو ڕێگایە زۆر پەیوست بووە، ڕەنگە لە نەبوونیدا کەماسیەك لە شێوازی گێڕانەوەکەدا درووستببا ، بۆ دیوەکی دیدا دەتوانین بڵێین نووسەر لەبەر ئەو هۆیەی باسمانکرد، بەناچاری پەنای بۆ ئەم هۆکارە بردووە، ئەویش بریتییە لە قسەکردنی کەسایەتییەك لەگەڵ خودی خۆیدا، بەمەش هەر

مەبەستێك بیەوێت، گێڕەرەوە دەتوانێت بەم هەكار و ڕێگایە دەری ببڕێت، بۆ ئەم مەبەستەش سوودی لە چەندان وشەی وەك (وامزانی ، ڕەنگە ، دەشێ ، لەوانەیە ….) وەرگرتووە.

٭ قسەی ئەوانیدی (كلام الغیر) ، ئەمەشیان هەكارێكی تری بەردەستی گێڕەرەوەیە بۆ دەوڵەمەندكردنی گێڕانەوەكەی بەكاری دەهێنێت، كە تێیدا گێڕەرەوە قسەی كەسایەتییەكانی تر وەردەگرێت و بۆ گوێگری پێویستی خۆی دایاندەڕێژێتەوە، لەم ڕۆمانەدا هەردوو جۆری وەرگرتنەكە بەكار هێنراون، جۆری یەكەمیان قسەی كەسایەتییەكە وەك خۆی وەرگیراوە و لەنێوان جووت كەوانە دانراوە و وشەی (گووتی) و جووت خاڵی لە پێش دانراوە، جۆری دووەمیشیان قسە وەرگیراوەكەی لە سیاقی وتەكانی خۆی داڕشتۆتەوە. بەمەش توانای نووسەر بەسەر زمانی گێڕانەوە بە ئاشكرا دیارە.

٭ بەگێڕدراو: ئاشكرایە كە هەر بابەتێكی گێڕدراوە بۆ كەسێك، یان چەند كەسێكە، جا ئەو كەسەی دەقەكەی بۆ دەگێڕدرێتەوە پێی دەگوترێت بەگێڕدراو، ئەمیش لەلای خۆیەوە دوو جۆرە، جۆرێكیان بەگێڕدراوی گشتییە، واتە ئەو كەسەیە كە نووسەر بەشێوەیەكی گشتی دەقەكەی بۆ دەگێڕێتەوە، لە دەقە نووسراوەكانیشدا خوێنەری دەق ڕۆڵی بەگێڕدراو دەبینێت، كە ئەمەیان پێویستییەكی دەقی گێڕدراوەیە و یەكێكە لە سێ كۆڵەكە سەرەكییەكەی گێڕانەوە (گێڕەرەوە ، گێڕدراوە ، بەگێڕدراو) بوونی لەناو دەقدا شتێكی نۆرماڵە، بەڵام جۆری دووەمی بەگێڕدراو، ئەوەیە كە نووسەری دەقەكە لەناو دەقەكە درووستی دەكات و گەلێك جاران ڕووی دەمی گێڕانەوەكەی تێدەكات، واتە جۆری دووەمی بەگێڕدراوێكی مەزەندەكراوە، وەك گێڕەرەوە لە كاغەز درووستكراوە، لە ڕۆمانی (بەڵەگاوە) لەچەند شوێنێك نووسەر بە جوانكاری گێڕانەوە هانای بۆ بەگێڕدراوی مەزەندەكراو بردووە و ڕووی گێڕانەوەكەی تێكردووە، ” جیقن بزانم زیرەكی هەڵیبەنی، دەزانی ئەوجارە میوانەكانم كێبوون؟”ل 37. لەم پرسیارەدا گێڕەرەوە ڕۆڵی بەگێڕدراو دەداتە بەگێڕدراوی مەزەندەكراو، چونكە پێشتر لە تەواوی ئەو پارچەی گێڕانەوەكەدا، ڕووی دەمی لە بەگێڕدراوی ئاساییە، بەڵام لێرەدا كەسێك یان بڵێن خوێنەر لەڕێگەی وشەی (جیقن) بانگ دەكات و دەیكاتە بەگێڕدراوێكی ناسراو لای خۆی. لە لاپەڕەی (220)یشدا دیسان ئەم كردارە دووبارە دەكاتەوە، شایانی باسكردنیشە، لەهەر شوێنێك گێڕەرەوە پەنای بۆ ئەو جۆرەی بەگێڕدراو بردبێت، ئەوا لەشێوەی پرسیارێكی كوورت بووە، واتە ڕۆڵەكە بە مەسافەیەكی كورت و كەم بووە.

٭ زمان: لە بەكارهێنانی زماندا نووسەر هەتا ڕادەیەكی باش سەركەوتوو بووە، سەرەڕای پابەندبوونی بە زمانی نووسینی

پ□ی□وکراو، هەتا بۆی لوابی□، ت□ک□□ی□کی لە زار و بنزارەکانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان بەکارهێناوە، دەیان وشەی کەم بەکارهێنراوی خستۆتە ناو دەقەکەوە و خوێنەری پێ ئاشنا کردووە، وەك وشەکانی (قەلاقوپ ، زلحۆرت ، حینگ ، زێچەن ، حالۆری ، لەهیکەوە ، زۆرگێ .....) بە مەبەستی ئاسانکاریش فەرهەنگۆکێکی بۆ وشەکان لە کۆتایی رۆمانەکە نووسیوەتەوە.

□ وەسف: وەسف لە رۆماندا پانتاییەکی فراوانی بەردەکەوێت، زمان و گێڕانەوە لە وەسفدا بەرجەستە دەبن، هەرکاتێ پشوودرێژی لە وەسفدا هەبوو ئەوا نیشانەی دەوڵەمەندی هزر و فەرهەنگە، لەم رۆمانەدا وەسف هەتا راددەیەکی باش گرنگی پێدراوە، نووسەر درکی بە گرنگییەکەی وەسف کردووە، بۆیە لە هەر کەلێنێك بۆی گونجابێت لە وەسفی کەس و شوێن و رووداوەکان درێغی نەکردووە.

□ ئاشکرایە کە هیچ دەقێك بە بێ کەم و کوڕی نابی□ت، رەنگە هەر کەسێك لە خوێندنەوەی هەر دەقێکدا بتوانێت لە چەند لایەنێکەوە سەرنجی ورد و تێبینی تایبەتی هەبێت، ئەوەی جێگای سەرنجی ئێمە بوو، بەکارهێنانی چەند وشە و دەستەواژەیەك بوو، بە بڕوای ئێمە شێوەی بەکار هێنان یان شوێنی بەکارهێنانییان نەگونجاوە، ئەمەش شتێکی ئاساییە و لە رۆمانێکی قەبارە گەورەی وەهادا، بۆ ئاسانکاری خوێنەر و نووسەر چەند وشە و دەستەواژەیەك بە نموونە دەهێنینەوە:

(قەڵەپراو = قەرەپڵاو)ل49

(لاکە = کەلاك) ل52

(بارگین = بارگیر) ل113

(دەست دەنێت بە رووبانەوە)ل116، ئەم دەستەواژەیە بۆ رەتکردنەوەیە نەك بۆ میوانداری، وەك لە دەقەکەدا هاتووە.

(وەحشییەتناك = ؟) ل200

(قەدبڕ) لە زۆر شوێندا لە شوێنی وشەی (یەکسەر و راستەوخۆ) بەکارهێنراوە.

(یەك ئەلفاز = یەك لەفز) چونکە ئەلفاز کۆیە ناکری لەدوای یەکەوە بێت.

(قریشاندم = هاوارمکرد)ل51

(قرماند = خوارد)ل52

... ئەمانە و گەلێك وشە و دەستەواژەی دی.

□ لە کۆتاییدا دەکرێ بڵێین رۆمانی بەڕی ِگاوە سەرەڕای ناوەرۆکە دەوڵەمەندەکەی بە گێڕانەوەی کۆمەڵێك رووداو ، بە پشت بەستن بە چەند لایەن و پاژێکی تیۆرە سایکۆلۆژییەکانەوە، لەرووی تەکنیکی گێڕانەوەش رۆمانێکی تۆکمە و بەهێزە، شایانی خوێندنەوە و دەکرێ

لەچەند لایەنەکەوە خوێندنەوەی بۆ بکرێت.

*دکتۆرا لە بەشی ئەدبیاتی زمانی کوردی زانکۆی سۆران.

ڕێ پێگرتن … نەوزاد بەندی

ناشیرینترین و دڕندەنترین و ساویلکەترین دیاردە ،دیاردەی ڕێ پێگرتنە .. مێرووڵەیەک حەقی بە تۆوە نییە وبە ڕێی خۆیدا ئەڕوا ، بۆچی ڕێی پێئەگریت و ئەیکوژیت یان بریندار ی ئەکەیت وپێی ڕائەوەریت ؟ ..هەنگێک بە هێمنی ئەفڕێت و بە دوای شیلەی گوڵدا ئەگەڕێ ، بۆچی چەپۆکێکی پیا ئەکێشیت و ..لە زەویدا ئەیگەوزێنی و ئەیتلێنیتەوە ؟ ..گوێدرژێک ..سەگێک ..پشیلەیەک ..بەزاقە ڕووتەیەک ..چۆلەکەیەک ، لە خەیاڵ و لە ژیانی خۆیدا ئەژی و بە تەنیشتتا تێدەپەڕێت ، بۆچی ئازاری ئەدەیت ؟ بۆچی ئەیکوژیت یان کەمئەندامی ئەکەیت ؟ بۆچی ڕاوی ئەنێیت و ..چوار چاوی ئەکەیت و ئەیتۆقێنیت ؟..

بۆچی ڕێ بە ژیانی مرۆڤەکانی ووڵاتەکەت ئەگریت ؟ جارێ ڕێ بە سووتەمەنیەکەیان ئەگریت و ..وا دەکەیت هاووڵاتیان ٢٤ سەعات چاوەڕێی پڕکردنی تانکی ئوتومبیلەکانیان بکەن ..وا دەکەیت زستانەکانیان لە سەرماندا هەڵلەرزن و ئاگردانیان سارد و سڕ بێ ..وا دەکەیت دامەزراندن ببێ بە مافی خواپێداو و دەستڕۆیشتوان و سەدان هەزار لاو لە ماڵەوە بە دڵشکاویی دانیشن ..وا دەکەیت هەزاران لاو سەری خۆیان هەڵگرن و لە دەریاکاندا بخنکێن ..وا دەکەیت لاوانی نیشتمانەکەت لە دزی یەکتریی چەک بکەنە شانیان و یەکتر قەتڵ و عام بکەن ..وا دەکەیت خەڵک لە تاریکی و بێ ئاویو بێ ئومێدیدا ، تووشی هەزارو یەک دەردی دەروونی و جەستەیی بن ..وا دەکەیت مناڵان نەتوانن جلی جەژن بکەن ..

بۆچی ڕێ لە موچە و قوتی هاووڵاتیان ئەگریت ؟ جارێ لە قەڕەی موچەوە و ..جارێ لە قەڕەی گەنم و دانەوێڵەوە و ..جارێ لە قەڕەی تەنگژەی سیاسی و هەرێمیوە ..ئاخر لە هەموو سەردەمەکاندا کە سەگ و گورگ فەرمانڕەوایی ئەم خەڵکەیان کردووە ، کەسیان ڕوویان نەهاتووە و شەرمیان کردووە لەوەی ڕێ بە موچەی مامۆستا و فەرمانبەران بگرن ..خراپترین فەرمانڕەوا لە مێژووی مرۆڤایەتیدا پێی نەنگیی بووە ڕێ

بە کاروانی موچەی فەرمانبەرەکانی بگرێت و بیبا بۆخۆی و ..مانگیان لێ بکا بە شەست و حەفتا ڕۆژ ..

عەیبە ..عەیب ..فەرمانبەران و کاسبکارانت لە ڕاسته شەقامی ژیاندا ڕاگرتووە و ..بە چاوی لە مۆلەق ڕاوەستاوەوە تەماشای قوتی ڕێپێگیراویان ئەکەن ..نازانن بە چ هاوارێ داوای مافی دزراویان بکەن ..نازانن بە چ قیژەیەک بچن بە گژتاندا ..نازانن چ جۆرە تفێک هەڵبدەن ..نازانن ئەمە ڕاستیە یان خەون ..نازانن چۆن بە گژ ئەم ڕێگرانەدا بچنەوە چونکە لە مێژوودا ڕێگریی لەو جۆرە ڕووی نەداوە هەتا پەند و بەرنامەی لێ وەربگرن ..

هەر بۆیە ئەم ڕێلێگرتنانە ئەیسەلمێنن، ئێوە نەک هەرکورد نین ، بگرە سەربە تیرەی مر□ق نین و ..دڕندەیەکی دروستکراوی وەک ڤایرۆسی کۆرۆنان ..ئێوە دروستکراون ، فوو دراون ..میوتەیشن و لێکدراوی کڕۆمۆسۆمەکانی کەمتیار و شەیتانن ..ئێوە مێژووی مرۆڤایەتیتان توشی شۆک کردووە و نازانێ بەچ زاراوەیەک ڕیکۆردتان بکا ..ئێوە ڕووی دڕندە و دژە مرۆڤ و دژە ژیانەکانی مێژووی مرۆڤایەتیتان سپی کرد ..

ئێوە ڕێگرن ..ڕێگر ..

سوتانێ لە جوانی کازیوەدا … شیعر/ کاوە عوسمان عومەر

بێ هارمۆنیکای عیشقی لەدەستچووت،
سەفەر ناکەم،،
جیهان با لە خەونی قەترانی خۆیدا، شەپۆلبدا..
کەشتی سەرخۆشی من..
لە ئۆقیانوسی ترا تاودراوە،،
هەر ساتێکم تەم و مژو بارانێکە،،
تۆش □□گە بە،،
با ڕەوە پەپولەی ..
ئەرخەوانی کازیوەیەکا،،
بە دەربەندی تەنیاییمدا..
تێپەڕکا،،

هەر پروشە بەفری تۆیە،،
لەسەر لێوم،،
بریسکەی دێ،،
کە ئەگەمە هەرشوێنێ ،
دارستانێ وەک چاوی تۆ،،
پڕ تەمتومان،،
هاوس□ فەرمە،،،
کە ویستگە لە دوای ویستگە،،
بە نێو کەژو گژو گیای جوانیتا ،،
ئەگۆڕم، مەستر ئەبم،،
لەگەڵ زەنگی هەر ڕۆشتنێکت،،
پریاسکەم لە خەووشیعرو..
مانگە شینە بوهەیمیەکان پڕ ئەکەمەوە،،
کە ڕشتەکانی بیرەوەریش ، بە باڵای..
بریسکاوی ئەستێرەکانا هەڵئەواسم،،
ڕەزی فرمێسکی تۆیە،،
تێشووی سەفەری دوور، قەراغ ..
زەریای چاوەڕوانیتە، شەوانی مۆری…
سەرهەڵگرتنم، چەند قەشەنگ بوو،،
وەک پەنجەرەیەک،،
لە پەلکە زێڕینە،،
نیگای ئەفسونت..
بەسەر کازیوەدا ئە کرایەوە،،
کڵپەی ئاگری سپی تەمەن،،
لە کەناری دیدەنیت دائەنێم،
فانوسی دەرنەکەوتنت،،،
لە هەموو بەندەرێک..
هەڵئەگیرسێنم،،،
هەر کە کۆچێکت..
بوە یاداشتی کەلێک..
لە ئاسۆی سەفەرا،،
لە خەوی بەسەرچوو،،
پۆلە فریشتەیەک،،،
لە وشە سرک تر،ئاوی تر
بەڵکو لە چاوانتەوە، بگاتە جێ
سپیتریش، لە گوڵی نێرگز،،،
ئەو خونچانەی..

لە مەنزڵگەی چاوەڕوانی، زیاتر..
پەلەی لە ئامێزگرتنی بەهاری بوو،
تا ئەبەد ناگا،،
کەپەی مراویەکانی حەزیش، ،
لە نەگەیشتن بە شنەبای هەناسەت..
ڕۆحیان دەرچوو،،
کە مەرگیش ، بە پێچەوانەی..
میلۆدیای کۆچی سەر کەناری من…
تاوی ئەسپەڕەشەکانی..
قەراغ زەریای ناهۆشیاری..
مرۆڤە خەیاڵاویەکان ئەدا،،،
من لە هەورە گرمەی تەقینەری..
ڕۆحی یاخی ئەتلامەو،،،
بەڵام مەرگ..
شکۆی لە زۆری قوربانیەکانیدا یە،،
شەختە دەی تەنیاییش،
هەر کاتێک،،،
تیرە ئاڵتونیەکانی عیشق،،
کەوانی ئاوازی عەشقی..
لەدەستچوو جێ دێڵن،،،
لە بەندەری چاوەڕوانیدا با بتوێتەوە،،
تەنانەت تیرێکی…
نێو تاریکی جێهێشتنت…
ئاسکێکی ناو چاوی شەوەزەنگ ناپێکێ،،
بەڵام بڕیار ئەدەم،،
گەر ئەمجارە فڕیمەوە،
بە باڵی شیعری سرک و بزێو،،
وەک هەڵۆیەکی یاخی..
لە نسکۆی شکستی زەمین،،،
باڵەکانم ناکەمەوە،،،
لە بەرزترین ئاسۆدا،،
کەوتنە خوارەوە بەهای هەیە،،،
مەرگ بە شکۆی تەنیایی و جێ هێشتن..
و ڕژانی فرمێسک و ژاکان و ئەشکەنجەوە خۆشە،،،
بۆ فریشتە لاسارە ..
باڵە سوتاوەکانی پەرادیس ئەڵێم،
بۆ لەڕێ بوین، بۆ تەنیا بوین، بۆ چاوەڕێ بوین ؟؟؟

لە ژینێک، وەک بیابان،
نە سەرەتا..
نە کۆتا،،
پەیمان بێ، ،،
کە بە زنجیری ڕەشی دۆزەخیشا..
جەستەی کڵپەو تۆفانیان هەڵکێشام،،،
هەر قاقام بە یاریە بێ هودەییەکانی خواوەندە..
دڵ مسەکان بێ،
بەڵام من بە بریسکانەوەی..
خوێنی سەر خاچی شیعری خۆمەوە جوانم،،،
هیچ ناسڵەمێمەوە،،،
واز لە خوێنی ڕژاوی..
یەک دڵۆپە شیعری یاخی و..
بەد نەفرەتی دۆزەخیشم ناهێنم،،،
من بە گڕ و کڵپەو پشکۆی جەهەنەمی خۆمەوە قەشەنگم،،
لە سوتانی سوتماکی زومردی..
رۆح و جەستە ،،
هەزاران جار،،،
وەک سیمرخی ئاگر،
ئەگەمەوە قەڵای بڵندی خۆرسوتان،،،
بەڵام لۆژیکێک هەیە،،،
مر□ق ه□رگیز ..
نابێتە هەڵۆ، مەرگیش.
ناهێڵی شکۆی کەوتنەخوارەوەی…
فڕینێکی مەزنی شایستە بێ،،،
بۆیە ڕۆحسوتان لە کازیوەیەک..
تاکە فریادڕەسە،،
ئای چی سیحرێکە،،
چی ئەبەد یەتیەکە،
لە دەربەندی ئاڵتونی پایزێکا،..
خۆسوتانێک…
لە جوانی کازیوەیەک،،
لە ئەفسوونی…
قەراغ زەریایەکا.

وێنەکە کارێکی هونەری فۆتۆگرافەر
(Mabel Amber)

بە سوپاسەوە لە پەیجی فەرمی خۆی وەرگیراوە.

مانیفێستی عەشق- بەشی پانزە- تێکست: ستیڤان شەمزینی

نیگام بکە لە رۆحی ئەفسانەکانەوە هاتووم
ئەمەوێ بتخەمە ناو حکایەتەکانی ئەشقەوە

بڕیارمدا زۆر دوور بڕۆم، زۆر دوور دوور رۆیشتم
کەچی هێشتا لە سنووری دڵی تۆ دەرنەچووم

تۆ چ موعجیزەیەکت؟ ساتێک لێوت خستە سەر لێوم
دەمم پڕبوو لە شیلەی ئەشق و
رۆحیشم تەژی بوو لە هەنگوینی شیعر

یادکردنەوەی ئامێزی گەرمت، تەنیا فرمێسک دەخوازێ
هەروەک چۆن زەوی بێروون شەستە بارانی پێویستە

بزانە من چۆنم؟
هەر کاتێک دەرگای خەونەکانم لێ دائەخەیت
لە پەنجەرەی خەیاڵەکانەوە دێمە ژوورەوە

بیرت ئەکەم
چیترم لە دەست نایەت جگە لەوەی لە شیعرێکدا بتنووسمەوە
چیترم لە دەست نایەت جگە لەوەی لە خەونێکدا بتبینمەوە

تووڕە مەبە لە سەرشێتییەکانم
ئاخر ئەوینت ئاگرێکی لە ناخمدا کردۆتەوە ئەبەد ناکوژێتەوە

کە تۆم ون کرد لە هیچ شوێنێک بۆت ناگەڕێم
چوونکە لەناو دڵی خۆمدا ئەتدۆزمەوە

تۆ ئاسمانێکی ئەوەندە فراوان و بەرینی
هەرچەند دوور بفڕم هێشتا لە تۆ نزیکتر ئەبمەوە

بڕیارێکی گرنگم بەدەستەوەیە
بڕیاری ماڵئاوایی لەهەموو شتێک، تەنیا ئەوینی تۆ نەبێت

مەرگ هیچ کات دەرەقەتم نایەت
چوونکە شەرابی نەمریی ئەوینی تۆم نۆشیوە

مردن لەبەر من هەڵدێ
چوون پەیمانی ژوانێکم لەگەڵ تۆ بەستووە

دووری تۆ، گوزارشتێکی جوگرافی نییە
دووری تۆ، گوزارشتێکی رۆحییە

زۆر سەیرە کە نابینیت
لە دڵی تۆدا وەک مەسیح لە خاچ دراوم!!

ئەی “شەم”ی من
تۆ دۆزەخی هەزاران “وەلی” وەک منیت

ئەی “جولێت”ی من
تۆ ئاسمانی هەزاران “رۆمیۆ”ی برینداری وەک منیت

لە کۆتاییدا هەموو شتێک لەناو دەچێت
تەنیا ئەشق دەمێنێتەوە، ئەشق!!!

تارمایی … ستار ئەحمەد

شەو بەدیار بێداری مەرگەوە نووچ ئەدەی
بەیانی تابلۆیەك بۆ سبەی دەكێشی
من لەبەر ئاوێنەی تەڵخەوە
دەلەرزم بۆ چاوی داهاتوو
تۆش هەنیەی ئەستێرە دەتاشی و
دەبیتە شنەی ردێنی داری توو
شەقامێك لەتاریکی
دەمپێچێتەوە بەرەو ئەو دیوی گوزارشت
تاوێك لەوشەم دەئاڵێی
نەلەپاڵ مردنا گوزەرێ تێمدەگات
نەگەرمی هەناسەت
دەمخاتە سەمای حەق
ئەزموونی باڵدارانم فێرکە
دەمەوێ بفڕم و
لەلانەی تەرزەدا
ماڵێکم هەبێت بۆ مەودای سرەوتن

نیگات لەسروەی شەماڵدا
دەروازەی ژیانی بێنەوام دادەخا
دێمەوە بۆ کەنار ئەو رۆحەی
لەتیشکی تابلۆدا
لەرەنگی تاریکی بێزارەو
بەدەنگی شەقژنت ئاشنایە
سەرابی کڕێوەت
ژوورەکەم دەکاتە ژوانگەی مەرگەزێ
ناوێك نابینم بۆ پێناسەت
رێگایەك نامباتە هەودای رەهابوون
لەپاڵ شیعرێکی رزاوا
لەنێو پاییزە پەیڤ و
رستەی بێحەرفا
سپێدەیەك نابێتە هاوخەمم
ئەم دێڕی ئەلبوومی ئەوینە
لەنێو هەژانی یادگارما دیارە
زاراوەی تەنیایی و
ئەدگاری وەرین و هەڵبوونە
وێنەیەك دیوارێ رامووسێ
تەمومژ چوارچێوەت رەنگدەکا
دەبیتە تێکەڵەی بەفرو خوێن
من پێکی ژەهری خۆر
بەرۆحم دەپێوم
تۆش ئاڵای تاریکی هەڵدەگری
نەبا نەخشەی سینەت دەسڕێتەوە
نەلەگەڵ هوزانی بەرداشا
بۆ خەمی لوتکەیەك
لەکاڵای تارمایی چیایەکا دەمری..!

ستار ئەحمەد

دوو نەخۆش دەیانەوێ چارەسەری نەخۆشی سێیەم بکەن.. نووسینی:خیراللە خیراللە - و: ڕەزا شوان

مینێکی ئێرانی بە تەنگەی عێراقەوەیە، کە ناوی حەشدی شەعبی یە.

نازانرێت ئایا شتێک لە لوبنان دا دەمێنێتەوە، دوای ئەوەی کە ئێران وێرانی کرد.

تورکیا هەناسە بەکەیفێتی بە دوای خەیاڵپڵاوی سەرۆکەکەیدا، کە پێی وایە داهاتووی ناوچەکە لە بیری ئیخوانەکان دایە.
ئێران پێویستی بەوە هەیە، کە بگەڕێتەوە بۆ دەوڵەتێکی ئاسایی.
ئەوەی لەسەر ئێران جێبەجێ بکرێ.. پێویستە لەسەر تورکیاش جێبەجێ بکرێ.

دوو نەخۆش ناتوانن چارەسەری نەخۆشی سێیەم بکەن. لەوە زیاتریان پێ ناکرێت کە نەخۆشییەکانیان بۆی بگوازنەوە. ئێران نەخۆشە، بەر لە هەموو شتێک ڕەتی دەکاتەوە کە ببێت بە وڵاتێکی ئاسایی و دان بە نەخۆشییە هەمەجۆرەکانیدا بنێ کە تووشی بوونە.
دەشێ دانانێکی لەم شێوەیە، ببێت، بە هەنگاوێکی باشی یەکەم لە ڕێی چارەسەرکردنی راستەوخۆدا، کە تا ئێستا کۆماری ئیسلامی بە ملهوڕی و کەللەڕەقی ڕەتی دەکاتەوە.
تورکیاش ڕێی ئێرانی گرتۆتە بەر، لە میانەی راکردنی بە دوای خەیاڵی پووچدا، کە ئەقڵي کەسێکی وەک ڕەجەب تەیب ئەردۆگان دروستی دەکا، بە داخاوە کە پێی وایە ئایندەی ناوچەکە لە بیری دواکەوتوو و کۆنەپەرستیی (اخوان المسلمین) دایە.
ئەردۆگان لەو بڕوایە دایە، ئایدۆلۆژیای (اخوان المسلمین) ڕێخۆشکەرە بۆ گەڕانەوەی شکۆداری دەوڵەتی عوسمانی. نازانی کە ئەم بیرۆکەیە، کورترین ڕێگایە بۆ گۆڕینی تورکیا بۆ دەوڵەتێکی دواکەوتووی داخراو. لە جیاتی ئەوەی کە ببێت بە دەوڵەتێکی نموونەیی و هەموو ناوچەکە چاوی لێبکەن.
ئەم دوو نەخۆشە، ئێران و تورکیا، ناتوانن هیچ چارەسەرێک پێشکەش بە نەخۆشی سێیەم بکەن، ئەویش لوبنان و سوریا و عێراقن، تەنیا

ئوردن نەبێت، کە سەرەڕای ئەو هەموو کێشە ئابوورییانەی کە هەیەتی، لە دەرەوەی بازنەی نەخۆشی دایە. دوای ئەوەی کە لە ساڵی (١٩٨٨) دا، لە رۆژانێکی هاوشێوەی ئەمڕۆدا، ژیرانە لەگەڵ راستییە تازەکانی ناوچەکەدا مامەڵەی کرد. زوو شای ئوردن خۆی دوورخستەوە، شا حوسین بڕیارێکی دەرکرد، کە هیچ پەیوەندییەکی بە بەرەی رۆژئاوا (الضفة الغربیە) ی فەلەستین، نامێنێ و لە ئوردن جیای کردەوە. کە ئیسرائیل لە ساڵی (١٩٦٧) دا داگیری کرد. نەیویست ببێت بە دیلێکی راستەوخۆی ململانێی نێوان فەلەستین و ئیسرائیل، کە زانییان ئەم کێشەیە، بەم نزیکانە چارەسەر ناکرێ.

ئێرانی نەخۆش چی لە عێراق و سوریا و لوبنان کرد. کە هەموویان دەوڵەتی نەخۆشن؟ هەموو ئەوەی کە کردی و هێشتاش لەعێراقدا هەر دەیکا. لەو کاتەوە کە ئەمریکییەکان، لە سەردەمی جۆرج بۆشی کوڕدا، لە ساڵی (٢٠٠٣) دا، لەسەر سینییەکی زیویندا دایان بە دەست ئێرانەوە. کە بریتییە لە وروژاندنی رەمەکی مەزهەبی. لەو بەوایەدا بوو، کە رەمەکی مەزهەبی پێگەیەکی ئاینی هەمیشەیی بە دابین دەکات لەم وڵاتە سەرەکییەی ناوچەکەدا، وەک قووڵییەکی گرنگ بۆ دەوڵەتانی کەنداو دەمێنێتەوە.

ئێران گرەوی لەسەر ئەوە کرد، کە عێراق بکات بە پاشکۆی خۆی، لە رێی میلیشیاکانەوە، کە لە (الحشد الشعبي) ی پێکهاتووە، لە هاوشێوەی (الحرس الثوري: پاسدارانی شۆڕش) لێی دەڕوانن. کە لە ئێراندا بە راستی کۆنترۆڵی دەسەڵاتیان کردووە.

حەشدی شەعبی، کۆمەڵێک میلیشیای ئاینین، کە سەرکردەکانیان فەرمان لە ئێرانەوە وەردەگرن و بەرژەوەندی و داخوازییەکانی جێبەجێ دەکەن و دەپارێزن. ئێران لەو قەناعەتەش دایە، کە ئەمە بەس نییە بە دەستگرتن بەسەر عێراق و شیعەی عەرەبی عێراقدا، کە لە دژی راپەڕین و خۆپێشاندانی ناڕەزایی سازدەکەن، لە دژی پرۆژەکەشی کە هیچ ئاسۆیەکی دیاریکراوی نییە. بەڵگەش (مستەفا کازمی) کە لە پێگەی سەرۆک وەزیرانی عێراق دایە. ئەگەرچی ئەم پیاوە بەربەرەکانی ئێران ناکا و بە هەندێ رێگا و کەناڵەوە، پەیوەندی لە گەڵیاندا هەیە. بە دڵنیاییەوە کە کارەکان بە پەرپرسانی ئێران بگەڕێنەوە و پێیان بکرایە، مستەفا کازمی لەو پێگەیەی ئێستای نەدە بوو.

عێراقی نەخۆش دەیەوێ نەخۆشییەکەی چارەسەر بکا. بەر لە هەموو شتێک دەزانێ کە نەخۆشە، دەشزانێ کە یەکەمین هەنگاو، هەنگاو و بە هەنگاو گەڕانەوەی بوونی و دامەزراوە عێراقییەکانە. بە ئەوەی پێنا بە توندوتیژی بەرەت لەگەڵ حەشدی شەعبی، کە لەوە زیاتر نییە، کە مینێکی ئێرانییە بە تەنگەی عێراقەوە.

عێراق هێندە ئومیدی هەیە.. بابزانین ئایا لەسەر زەوی راستیدا دەتەدی، ئەویش ئەرێنییەکانی دوای هەڵبژاردنە دەستوورییەکانە، کە بڕیار وایە لە مانگی (یۆنیە) ی (٢٠٢١) دا بکرێت. ئایا ئەو کاتە دەکرێ عێراق بگەڕێتەوە و لەو نەخۆشییانە رزگاری ببێت، کە لە ئێرانەوە بۆی گوازراوەتەوە. کە هەریەکە لە بەڕێوەبەرایەتی جۆرج بۆشی کوڕ و باراک ئۆباما بەشدارییان لە بڵاوکردنەوەیدا کرد.

لە عێراقدا، بیرۆکەی رزگاربوون لە چەکدارنی میلیشیایی و مەزهەبی، لە بەرژەوەندی چەکداری دەوڵەتی دا، لە پەرە سەندن دایە.

سوریا و لوبنان نوقمی نەخۆشییەکانیان بوونە، کە لە لایەن ئێرانەوە تێر خۆراک دەکرێن، لە میانەی سیاسەتێک بۆ لەناوبردنی یەکجاری ئەم دوو دەوڵەتە. ئێران پشتگیری لە مانەوەی رژێمی کەمایەتی مایەپووچی سوریا دەکا. کە بە هیچ کلۆجێک داهاتووی نییە، تەنها ئەوە نەبێت کە بە یەکجاری هەڵبوەشێنرێتەوە.

لە لوبنان دا، دەوڵەتێک نییە کە لە ژیاندا بوونی هەبێ. ئێران سوورە لەسەر ئەوەی، وەکو وەرقەیەک بۆ رووبەڕووبوونەوەی دەسەڵاتی ئێستای ئەمریکا بەکاری بهێنێت.

بارودۆخی لوبنان لە ئاستێکی خراپ دایە. تا ئەو رادەیەی کە لە سەرۆک کۆماری لوبنان (میشال عەون) یان پرسی، وڵات بەرەو کوێ دەچێت؟ وتی:”بێگومان بەرەو دۆزەخ دەچین” لە راستیدا دامەزراوەکانی دەوڵەتی لوبنان لاواز و بێ دەسەڵاتن.

نازانرێت ئایا لە لوبناندا شتێک دەمێنێت. دوای ئەوەی کە ئێران وێرانە کرد. ئێران لەو بڕوایە دایە بە دەستهێنانی سەرکەوتن بەسەر لوبناندا، بەسەر ئەم وڵاتە بچووکەدا، دەیخاتە دۆخ و هەڵوێستێکی باشترەوە، لە هەر گفتوگۆیەک لەگەڵ ئەمریکا دا.

ئەی دەربارەی نەخۆشی ئێستای تورکیا؟ ئەم نەخۆشە لەو بڕوایە دایە، کە رۆڵی داهاتووی لە ناوچەکەدا دەبێت، دەتوانێت سوود لە نەخۆشییەکانی دەوڵەتانی تر وەربگرێ. کێشەی ئەم نەخۆشە، کە بوونی لە سوریادا بە لاوە بنێین، نەیتوانیوە کە پەیوەندییەکی ئاسایی لەگەڵ هیچ لایەنێکی ناوچەیی دا بنیات بنێ. نازانە کە دەبێت لە چی سنوورێکدا دەبێ لێی بوەستێ. لەوانەیە کێشەی سەرەکی ئەوە بێ، نازانە کە ئەزموونێکئ سەرکەوتووی نییە، تا پێشکەشی دەوڵەتانی تری بکا. ئەردۆگان چوو بۆ لیبیا، دەتوانێ چی پێشکەش بکا..؟ تورکیا چی رۆڵێکی لە لیبیادا هەیە..؟ لەو رۆڵە زیاتر کە لیبییەکان و ناوچەکانی لیبیای لە یەکتری دابڕین و یارمەتی

ڕێکخراوە چەکدارە توندڕەوە بەکرێگیراوکان بدا؟
تورکیا لە جیاتی ئەوەی کە ببێ بە هاوسێیەکی باشی یۆنان و قوبرس، کەچی گێچەڵ بەم دوو دەوڵەتە بەوەی و ئارامە دەکا، کە بەرپرسەکانیان لە پێناوی داهاتوویەکی باشتر بۆ گەلەکانیان، لە چوارچێوەی یەکێتی ئەوروپادا هەوڵدەدەن.
یەکێتی ئەوروپا، یارمەتی یۆنان و تورکیای دا، بۆ ئەوەی کە کێشەی قووڵی ئابووریان تێپەڕێنن. بەڵام تورکیا بێ ئەمەک دەچوو، ڕێتی دەکاتەوە کە بە دروستی ڕەفتار بکا. لە جیاتی ئەوەی کە لە زۆر بواری جیاوازدا، سوودیان لێ وەربگرێ. کەچی پێنای بە گێچەڵکردن و ئاژاوە نانەوە ورووژاندن و سازش نەکردن بردووە.
دەکرێ (ئایا سۆفیا) بکرێتە مزگەوتێکی تری ئیستانبوڵ. کە (ئایا سۆفیا) کاتێدرائی بوو دوایش کرا بە مۆزەخانە.. بەڵام لە دوای ئەمە چی تر؟ لە ورووژاندنی ئەم هەستە چی سوودێکی ئاینی وەردەگرێ لە لای هەندێ خەڵکی سادەی تورکیا نەبێ ؟ لە هەموو ئەمانە گرنگتر.. تاکەی ئەمە درێژەی دەبێت؟
ئایا ڕەجەب تەیب ئەردۆگان لەو بڕوایە دایە، کە ئەو هەل و کاتانە بە گەڕانەوەی متمانە بە پارەی تورکی (لیرە) دەقۆزێتەوە. کە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە دابەزین دایە.
دوو نەخۆش ناتوانن نەخۆشی سێیەم چارەسەر بکەن. دەبێ هەر نەخۆشە یەکەم جار چارەسەری نەخۆشییەکانی خۆی بکا.
ئێران پێویستی بەوە هەیە، کە بگەڕێتەوە بۆ دەوڵەتێکی ئاسایی. ئەوەی لەسەر ئێران پێویستە، هەر ئەوەش لەسەر تورکیا پێویستە.
نەخۆش نەخۆشی پێ چارەسەر ناکرێت. ئەوپەڕی کە بتوانێت بیکات، ئەوەیە کە نەخۆشییەکان بگوازێتەوە. ئەمە ئەوەیە کە ئێران دەیکا.. ئەمە ئەوەیە کە تورکیا لە ناوچەکەدا دەیکا.

(*) ئەم بابەتە لە نووسینی، نووسەر (خیراللە خیراللە) یە. کە ڕۆژی چوارشەممە، ڕێکەوتی (۲۳/سێپتێمبەر/۲۰۲۰) لە سایتی (میدل ایست اونلاین) دا بڵاوی کردەتەوە. لە زمانی عەرەبییەوە وەرمگێڕاوە بۆ کوردی.

ڕەزا شوان
۲٤/ سێپتێمبەر/۲۰۲۰